

06375

ACTA UI

1344

ATIS SZEGEDIENSIS

ACTA IUVENUM

1977-1978

Seçtio Linguistica

Tomus I.

SZEGED
HUNGARIA
1978

✓

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA IUVENUM

Sectio Linguistica

Tomus I.

SZEGED
HUNGARIA
1978

- 3 -

Kiadja

a József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának
Tudományos Diákköri Tanácsa

Szerkesztette
Dr. Pálffy Miklós

T A R T A L O M

Bevezető megjegyzések	7
KOCSIS MIHALY: Egy ismeretlen XI. századi orosz nyelvemlék	9
KOMLÓSI László: A beszédaktus-elmélet, és irodalom- elméleti alkalmazhatósága.....	29
SÓRES Anna: A francia nyelv igéinek csoportosítása bővitményeik és jelentésük alapján.....	47
SZÉKELY Gábor: Szintaktikai szabályszerűségek a vogul népköltészetben.....	63
VASTAG Györgyi: Az egyszerű és az összetett mondatok gyakoriságának és a szerkesztettségnek nemze- dékek szerinti vizsgálata Röske nyelvjárásá- ban.....	83
Az 1977. évi Országos, és az 1978. évi Kari Diákköri Konferencián felolvasott dolgozatok jegyzéke.....	99

BEVEZETŐ MEGJEGYZÉSEK

1. Kötetünk anyagát az 1977. évi Országos, és az 1978. évi Kari Tudományos Diákköri Konferencia nyelvészeti, illetve nyelvészettel rokon tárgyú dolgozataiból kívántuk összeállítani, függetlenül attól, hogy mely diákkörben készültek azok. A más témájú tanulmányok ugyanezen elv alapján további három kötetben /Sectio Historica, Sectio Litteraria, Sectio Paedagogica et Psychologica/ jelennek meg. E témakörök szerinti szétválasztást azért tartottuk szükségesnek, mert az egyes tudományos területek iránt érdeklődő olvasók figyelmét nyilván jobban felkelthetik a kisebb terjedelmű, egységes tematikájú kötetek, mint a vegyes tartalmú vastag kiadványok.

2. A dolgozatok megjelenésének elvi feltétele egységesen, minden kötet esetében a kari minősítés szerint elért kiemelt vagy első díj volt. Jelen kötetünkben azonban le kellett mondanunk néhány, e feltételnek megfelelő dolgozat közléséről: ezek ugyanis vagy megjelentek /illetve megjelenés előtt állnak/ más fórumokon, vagy szerzőik jelenlegi formájukban nem kívánják őket publikálni. Terjedelmi korlátok miatt az itt közzétett tanulmányok többsége is rövidített változat.

3. A kötet végén jegyzékben közöljük az 1977. évi OTDK és az 1978. évi Kari TDK valamennyi nyelvészeti, illetve nyelvészettel rokon tárgyú dolgozatának szerzőjét, címét és helyezését.

4./ Jelen kötetünk szerves folytatása a kari tudományos diákkörök korábbi, ACTA IUVENUM Sectio Philologica et Historica c. kiadványának. Az újraszámozást az egységes tematika indokolja.

KOCSIS MIHÁLY

Egy ismeretlen XI. századi orosz nyelvemlék

B E V E Z E T É S

I. I. Szreznjevszkij: Szvegyenyija i zametki o nyeizvesztnih i malcizvesztnih pamatnyikah c. könyvében található - többek között - egy evangéliumi olvasókönyv / ő "evangéliumi olvasmányok könyvé"-nek nevezi / két részletének szövege¹. Ez az olvasókönyv később elveszett, s így sem N. Durnovo². sem az 1965-ös Archeográfiai Évkönyv nem említi katalógusában³, ahol a Szovjetunióban őrzött nyelvelmékek felsorolása történik.

Az Olvasókönyvről / a továbbiakban röviden így nevezük / ismertetés tudomásunk szerint még nem jelent meg. I. I. Szreznjevszkij azt jegyzi meg keletkezésével kapcsolatban - ugyanott, ahol a szöveget közli, - hogy az írásképek jellegzetességei alapján XI. századnak látszik. Dolgozatunk célja, hogy megállapítsuk keletkezésének idejét, és amennyire lehetséges, helyét is. Ehhez fonetikai és morfológiai elemzést végzünk el.

Analízisünk során felhasználjuk a következő nyelvelmékek parallal szövegrészleteit /mind aprakosz evangélium/:

Codex Assemanianus - rövid. Ass.-, glagolita betűs ószláv, XI. század⁴.

Sava könyv - rövid. Sava -, cirillbetűs ószláv, XI. század⁵.

Dobriło Evangélium - rövid. Dobr. -, dél-ország, 1164.

Muzeumi N° 104 - rövid. Muz.-, észak-ország,

XII-XIII. század

Pantelejmon Evangélium - rövid. Pant. -, dél-ország, XII-XIII. század.

Miljatyin Evangélium - rövid. Milj. -, észak-ország, 1215.

Novgorodi Evangélium /Lotis v. Szimonov Ev./ - rövid.

Novg.-, novgorodi, 1270.

Az I. I. Szreznjevszkij által közölt szöveg a Máté Evangélium XXIV. részének 40-44. versét és a XXV. rész 14-21. versét / a szöveg első része /; valamint a Lukács Evangélium VI. részének 34-36. versét, az V. rész 27-32. versét, a VII.

rész 11-12. versét / a szöveg második része/ tartalmazza.

Megemlítjük még, hogy az összehasonlítás céljából felhasznált Sava-ból a Lukács Evangélium VI. részének 36., az V. rész 27-32. és a VII. rész 11-12. versei hiányoznak.

Rövidítések:

M. = Máté Evangélium,

L. = Lukács Evangélium,

Római szám = a rész száma,

Arab szám = a vers száma / az Ass. kiadása alapján/.

A nemek, számok és esetek rövidítése latin nevük alapján történt. azaz: m, n, f - nemek; sg, pl, du - számok; N, A, G, D, I, L, V - esetek.

A redukált hangok

Redukáltak szótőben

ՆԱԿԶ / M. XXV. 16,18 / , ԴԶ / L. VI. 35 / , ԲԵՆԴԱՅԻ
/ L. V. 30 / , ՆԶ / L. V. 31,32 / , / L. ՄԻԵՐԶԱԺ
VII. 12 / .

Előfordul a *сѣсѣро* / M. XXV. 18 / alak, amelyben az első szótagbeli ѣ az őt követő е hatására szintén е-vé vált / magánhangzóösszimiláció/, vö. Ass.: *сѣсѣро* . E jelenség más óorosz nyelvemlékekben is megfigyelhető: Szvjatoszláv-gyűjtemény /1073/, Misztyinzláv-oklevél /1130/⁹. Az általunk vizsgált óorosz nyelvemlékekben a gyenge helyzetű redukált hang kiesett: *сѣсѣро*. A Muz.*сѣсѣро* alakja a metatézises formák hatására jöhetett létre.¹⁰

Redukáltak prefixumokban

A redukált hangot minden esetben jelöli a másoló:

A *вѣз-*, *вѣс-* prefixumban: *вѣспримижѣ* / L. VI. 34 /, *невѣзблагодѣтънѣиѣ* / L. VI. 35 /, *вѣзлежаще* / L. V. 29 /. Az első alak a zöngétlen mássalhangzó előtti з elzöngétlenedését mutatja, mivel az összláv *wüz-prefixum nem tartalmazott morfémazáró ѣ hangot.

A *вѣ*, *кѣ*, *сѣ* (*wün, *kün, *sün / prefixumokban: Magánhangzó előtt н -epentétikum található: *вѣнь* / M. XXIV. 44 /, *сѣнни* / M. XXV. 19 /, *сѣннѣ* / L. V. 29 , L VII. 11 /, *кѣннѣ* / L. V. 31 / . Mássalhangzó előtt: *сѣкрѣ* / M. XXV. 18 /, *сѣтазаса* / M. XXV. 19 /, *вѣста-вѣ* / L. V. 28 /, *сѣтворн* / L. V. 29 /.

Más prefixumokban: *подѣрѣти* / M. XXIV. 43 /, *стара-вни* / L. V. 31 /.

Redukáltak suffixumokban

Egyetlenegy szóban találtunk suffixumban erős helyzetű redukált hangot, a *правѣдникѣ* / L. V. 32 / szó -ѣ- képzőjében. A többi esetben a redukált hang gyenge helyzetben áll:

Az -ѣн- suffixumban: *нѣсѣнонѣ* / M. XXV. 14 előtt /, *равѣно* / L. VI. 34 /, *вышывааго* / L. VI. 35 /, *невѣзблагодѣтънѣиѣ* / L. VI. 35 /, *мѣтънѣиѣ* / L. V. 27 /, *кѣннѣиѣ* / L. V. 30 /, *грѣшьникѣ* / L. V. 30 /, *грѣшьникѣ* / L. V. 32 /, *правѣдникѣ* / L. V. 32 /,

Más suffixumokban: *чрѣствнѣ* / M. XXV. 14 előtt /, *умръша* / L. VII. 12. /.

Csupán egy esetben nem tükrözi suffixumban a redukált hang jelölése az etimológiailag helyes alakot. A **комужадо** / M. XXV. 15 / szóban a gyenge helyzetű redukált kiesésére következethetünk.

Redukáltak szó végén

A redukáltakat szó végén általában helyesen jelöli a másoló. A **патъ** / M. XXV. 16 / - tőszámnévi - alak elírás. Az igék kijelentő mód jelen idő egyes és többes szám 3. személyű alakjai rendre **-тъ**-re végződnek. Ez óorosz sajátosság, bár Fortunatov véleménye szerint e lágy végződés ószláv dialektális vonásnak is felfogható, sőt, az Osztromir Evangélium adatai alapján inkább annak tűnik¹¹. Ilyen alakok:

покемѣтъ / M. XXIV. 40 /, **оставанѣтъся** / M. XXIV. 40 /, **прнаѣтъ** / M. XXIV. 42,43,44 /, **вспрннхѣ** / L. VI. 34 /, **бжаѣтъ** / L. VI. 35 /, **кѣтъ** / L. VI. 35,36 /, **ѣтъ** / L. V. 30./, **пнѣтъ** / L.V. 30 / **трѣсхѣтъ** / L. V. 31 /, valamint a **даѣтъ** / M. XXV. 14,15 / aorisztoszi forma. **Апопннѣтъ** M. XXIV. 41 / - ószláv alak, az eredeti szöveg hatására maradhatott a másolatban.

Ha összevetjük nyelvemlékünk redukált hangjainak jelölésével kapcsolatban eddig tett megállapításainkat a többi vizsgált nyelvemlék azonos szövegrészeinek hasonló adataival, az alábbi eredményt kapjuk:

	Olv.	Ass.	Sava	Dobr.	Muz.	Pant.	Milj.	Novg.
Nyelvemlék	XI.sz.	XI.sz.	XI.sz.	1164.XII-XIII.sz.	XII-XIII.sz.	XIII.sz.	1215	1270
Red. cseréje	2	33	6	-	-	XIII.	1	
Red. kiveszése	2	4	2	25	18	6	8	31
Vokalizálódás	-	8	1	7	-	1	-	2

Megjegyzés: Az Ass. és Sava kemény igei végződéseit nem tekintettük redukált cseréjének.

Feltűnő az Ass.-ban a két redukált hang jelének gyakori fölcserélése, ami azzal magyarázható, hogy a nyelvemlék keletkezésének idején a kiejtésben ezek a hangok egymáshoz igen közel álltak¹². A Dobr.-ban már korán tükröződik a redukáltak kiveszése, mivel délorosz eredetű. Említést érdemel még pontos jelölésük a Pant. ban.

Mint azt az eddigi vizsgálatok során nyomon követhettük, az olvasókönyv nagyon következetesen jelöli ezeket az ultrarövid hangokat. A redukáltak felcserélésére és nem jelölésére egyaránt csak két-két példát találtunk, ami a szöveg igen archaikus voltára utal. Ekkora konzervativizmus nem magyarázható csupán a protográf befolyásával, hanem a másoló nyelvének hatása is megnyilvánul benne, ahol még megvoltak a redukáltak.

Redukáltak szótagképző likvidában

Az összláv *türt, *tült, *tirt, *tült hangkapcsolatok tükröződésére három példát találtunk, valamennyit összláv helyesírással: **хрѣтъвахъ** / M. XXIV. 41 /, **многѣхъ** / L. VI. 36 /, **многѣхъ** / L. VI. 36 /,

Ezekben az esetekben az Olvasókönyvben az orosz kiejtési és grafikai normák még nem tükröződnek, ami szintén archaikus jellegére utal.

Feszített redukáltak

Gyenge helyzetben csak előlképzett redukáltat találtunk feszítetten, jele mindig **н** : **снѣхъ** / M. XXV. 14 előtt /, **чрѣствѣнѣ** / M. XXV. 14 előtt, **нѣмѣнѣ** / M. XXV. 14 /, **дѣнѣ** / M. XXV. 16 /, **чрѣждѣнѣ** / L. V. 29 /, **вѣлнѣ** / L. V. 29 /, **пнѣть** / L. V. 30. /, **покланнѣ** - a végéről a **нѣ** lemaradt / L. V. 32 /.

Erős helyzetben, ellenkezőleg, csak hátulképzett feszített redukált fordul elő: Jele három esetben **ѣ**, kétszer viszont **ѣ** : **ароуѣнѣ** / M. XXIV. 40 /, **прнѣнѣнѣ** / M. XXV. 20 /, **нарнѣнѣнѣ** / L. VII. 12 /, illetve **прнѣнѣнѣ** M. XXV. 16, 18 /,

Az Olvasókönyvben feszített redukált hang kiesésére vagy vokalizálódására nem találtunk példát.

Befejezván a redukáltak vizsgálatát, összegzőképpen megállapíthatjuk, hogy a szöveg rendkívül archaikus, hiszen e hangok jelölése nagyon pontos. Az idegen átvételektől

Az e és ě fonémák kérdése

Az **ε** és **ѣ** betűket a másoló egy kivétellel helyesen használja. Ez a tény az **e** és **ě** hangok önálló fonéma voltáról tanuskodik. Egyedül az imperativusi **БЖАЕТЕ** / L. VI. 35 / alakban áll **ε** betű **ѣ** helyett, ez azonban kevés az előbbi kijelentés megcáfolásához.

Szövegünkben előfordult a **ѣсѣ** / L. V. 30 / szó, az ó-szláv **хѣ**-től eltérően, ócrosz formában.

A többi nyelvemlékben az **ε** és **ѣ** betűk felcserélésének száma a következő:

Nyelvemlék	ѣ áll ε helyett	ε áll ѣ helyett	Össz:
Olv. XI. sz.	-	1	1
Ass. XI. sz.	-	-	-
Sava XI. sz.	-	-	-
Dobr. 1164.	5	3	8
Muz. XII-XIII. sz.	1	1	2
Pant. XII-XIII. sz.	-	1	1
Milj. 1215.	-	2	2
Novg. 1270	3	-	3

A két betű felcserélése a Dobr.-ban feltűnően sokszor előfordul. A Pant. e tekintetben is konzervatív, csakugy mint a redukáltak jelölésében. A táblázat adatai az Olvasókönyv nyelvének archaikusságát huzzák alá.

Epentézisek

A szövegben az epentézisek két fajtájával találkoztunk, s azok indokolt esetben sohasem maradnak el.

n-epentézis: **ВЪНѢ** / M. XXIV. 44 /, **СЪННМН** / M. XXV. 19 /, **СЪННМѢ** / L. V. 29, L. VII. 11 /, **КЪННМЪ** / L. V. 31 /, valamint: **ОННХЪ** / M. XXV. 15. /

l-epentézis: **ПОКЕМАСТЬ** / M. XXIV. 40 /, **ОСТАВАНѢТЬСА** / M. XXIV. 40 /, **ПОКЕМАСТЬСА** / M. XXIV. 41 /, **ОСТАВАНѢТЬСА** / M. XXIV. 41 /, **ЗЕМАИЖ** / M. XXV. 18 /
ПРНСТЖПЛЬ / M. XXV. 20 /, **ОСТАВЛЬ** / L. V. 28.

Az ós-szláv *tj, *dj hangkapcsolatok tükröződése

A kérdés megvizsgálása alapvető jelentőségű a szöveg nyelvi hovatartozásának megítélése szempontjából.

Az ós-szláv *tj hangkapcsolat sorsára hét, a *dj-re egy példát találtunk: *мелюшн* / M. XXIV. 41 /, *ѣлѣше* / L. VI. 35 /, *сѣлаша* / L. V. 27 / stb. / csak part. praes. act. alakok/, illetve *врѣхленнѣ* L. V. 29 /. Valamennyi szó az ó-szláv nyelvre jellemző *š't* / < *tj/, illetve *ž'd* / < *dj/ hangkapcsolatot tükrözi.

Az ósszláv *tort, *tolt, *tert, *telt sorsa

Az ósszláv *tort, *tolt, *tert, *telt helyén kizárólag ószláv metatézises alakokat találtunk:

храмнѣ / M. XXIV. 43: bis /, *страж* / M. XXIV. 43 /, *глаго* / M. XXV. 14 előtt, L. V. 27 előtt, L. VII. 11 előtt /, *врагѣ* / L. VI. 35 /, *невъзблагодѣтънѣ* / L. VI. 35 /, *сѣраша* / L. V. 31 /, *враша* / L. V. 31 /, *глаго* / L. VII. 11 /, *вратомъ* / L. VII. 12 /, *глаго* / L. VII. 12 /, illetve: *врѣмнѣ* / M. XXV. 19 /, *прѣдалъ* / M. XXV. 20 /, *врѣма* / L. V. 27 előtt, L. VII. 11 előtt /, *врѣхленнѣ* / L. V. 29 /, *трѣхъхъ* / L. V. 31 /,

A titlő alatt álló *глаго* / M. XXV. 20 /, *блго* / L. VI. 35 / és *глаго* / L. V. 30 / alakokkal kapcsolatban nem foglalkozhatunk állást.

A szó eleji ósszláv *ōrt, *ōlt, is ószláv formában szerepel: *раскома* / M. XXV. 18 /, *рабъ* / M. XXV. 19 /, / L. VI. 34 /.

Mássalhangzóasszimiláció

Mássalhangzóasszimilációval találkoztunk a *раскома* / M. XXV. 18 - ~ ósszláv *ōrz- prefixum / és *вѣспринимать* / L. VI. 34 - ~ ósszláv *wūz- prefixum / szavakban. Mindkét esetben a morfémaazáró *z* hasonló / elzöngétlenedik / a következő morféma első / zöngétlen / hangjához.

MORFOLÓGIA

A szöveg morfológiai vizsgálata során áttekintjük a főnevek, melléknevek, névmások deklinációját, valamint az igék konjugációját.

Főnevek

A főnevek alaktani elemzését deklinációs típusok szerint végezzük el.

ő-iő-tő szerint: Nsg: **гѡдѡнѡ** / M. XXIV. 43 /, **оцѣ** / L. VI. 36 /, **іцѣ** / L. V. 27, 31. L VII. 11 /, - masculinum/; **цѣрѣствѣнѣ** / M. XXV. 14 előtt / - /neutrum/.

Asg: **ѡсѣ** / M. XXIV. 44 /, **въ зѡнѣ** / L. VI. 35 /, **въ сѣлѣ** / L. V. 28 /, **въ градѣ** / L. VII. 11 /, **нѡнѣ** / L. VII. 11 /, **мѣтарѣ** / L. V. 27 /, - /masculinum/, **нѣнѣ** / M. XXV. 14 /, **серебро** / M. XXV. 18 /, **ѡрѣженѣ** / L. V. 29 / - /neutrum /,

Gsg: **враѡ** / L. V. 31 /, **градѡ** / L. VII. 12 / - /masc./

Dsg.: **ѡвѡкоу** / M. XXV. 14 előtt / **цѣрѣ** / M. XXV. 14 előtt / - /masculinum /.

Isg: - Lsg: **нѡ сѣлѣ** / M. XXIV 40 / - /neutrum/.

V: -

NPl: **кѡнѡкѡнѡ** / L. V. 30 /, **фѡрѡсѣ** / L. V. 30 /, **оуѡенѡнѣ** / L. VII. 11 / - /masculinum /.

Apl: **рѡбѣ** / M. XXV. 14 /, **враѣ** / L. VI. 35 / - /masc/,

Gpl: **тѡлѡнѣ** / M. XXV. 15, 16: bis/, **тѡлѡнѣ** / M.

XXV. 20: ter /, **рѡбѣ** / M. XXV. 19 /, / L. V. 29, L. VII. 11 /,

рѡвѣнѣ / L. V. 32 /, **рѡнѣнѣ** / L. V. 32 / - /masculinum/.

Dpl: **кѣ оуѡенѡнѣ** / L. V. 30 /, **кѣ вратѡнѣ** / L. VII. 12 / - /masculinum/.

Ipl: **рѡнѣнѣ** / L. V. 30 / - /masculinum/,

Lpl: -

A heteroklitikus **мѣтарѣ** főnév pl-ban a mássalhangzós tövők / adott esetben az ő-iő-tővű főnevekével megegyező/ végződéseit kapja: Gpl.: **мѣтарѣ** / L. V. 29 / - a főnevet követő i nyújtó hatására; Ipl: **сѣ мѣтарѣ** / L.V. 30. /.

Asg-ban az egyetlen személyt jelentő főnév a Gsg végződését veszi fel: **мѣтарѣ** / L. V. 27 /. Agenitivus - accusativus¹³ meglétét pl-ban még nem figyelhetjük meg.

ā-iā-tő szerint: Nsg: **мѣзѡ** / L. VI. 35 /.

Asg: **гѡдѡнѡ** / M. XXIV. 42 /, **стражѡ** / M. XXIV. 43/, **прѣтѣѡ**

/ M. XXV. 14 előtt /, **зѣмѡ** / M. XXV. 13 /, Gsg: **хѣрамѡ** / M. XXIV. 43: bis /.

Dsg: **ЧАБ** / M. XXV. 15 /.

Isg: - Lsg: **НА МІТЪМНУН** / YL. V. 27. /.

Vocativusban és pluralisban álló, **ā-iā**-tő szerint deklinált főnevet nem találtunk.

A szövegben két rövid **ū**-tövő főnév fordult elő. Egy esetben végződésátvitelt figyelhetünk meg az **ō**-tövűek hatására:

ČŪA - Asg / L. VII. 12 /, csakugy, mint az **ō**-tövűek esetében, genitivusi végződéssel. Háromszor a rövid **ū**-tövő főnév megtartja eredeti alakját: **ČŪŃ**-Nsg / M. XXIV. 44 /, **ВЪ ДОМОУ** - Lsg / L. V. 29 /, **ČŪBE**- Npl / L. VI. 35 /.

Az **i**-tövűek szerint deklinált **гоуоуѣ** főnév / **ГѢ** - Nsg / / M. XXIV. 42, M. XXV. 14 előtt, M. XXV. 19, 21 / / **ГѢ** - V / / M. XXV. 20 / / / Gsg-ban az **ō**-tövűek hatása alá került: **ГѢ** / M. XXV. 18 / . A **ЛЕВГН** - Nsg / L. V. 29 / tulajdonnév - nem várt módon - Isg-ban az **i**-tövű femininumok / ! / végződését veszi fel: **ЛЕВГНѢ** / L. V. 27 / .

A **ВЪ ЖРѢНѢВѢ** Lpl / M. XXIV. 41 / szóban hosszú **ū**-tövű főnévvel találkoztunk.

Az Olvasókönyvben a következő mássalhangzóstövű főnevek fordulnak elő: **ВЪ ЖРѢНѢ** Asg / L. V. 27 előtt, L. VII. 11 előtt /, **НМЕУМЪ** - Isg / L. V. 27 /, valamint **ЖРѢМѢН** / M. XXV. 19 / és **О СЛОВѢН** / M. XXV. 19 / - az **i**-tövű főnevek Lsg végződésével.

Dualisban álló főnevet nem találtunk.

A főnevek alaktani vizsgálata során óorosz sajátosságokat nem állapíthattunk meg. Ez a tény is a nyelvemlék archaikuságát bizonyítja.

Melléknevek

A melléknevek között egyaránt megtalálhatók nominálisak és pronominálisak.

Nominálisak: **ГОТОВН** - Nplm / M. XXIV. 44 /, **ДОБРО** - Asgn / L. VI. 35 /, **НМЛОСРѢН** Nplm / L. VI. 36 /, **НМЛОСРѢТ** - Nsgm / L. VI. 36 /, és a titlő alatti **ГѢ** - Nsgm / L. VI. 35 /,

Pronominálisak: **АРОУГѢН** - Nsgm / M. XXIV. 40 /, **ЖЕУОУ** Nsgn / M. XXV. 14 előtt /, **АРОУГѢЖ** - Asgf / M. XXV. 16, 20: bis /, **АРОУГАНА** - Adum / M. XXV. 17 /, **НЕВЕЗЕЛЮГОДѢТЬНѢНА** - Aplm / L. VI. 35 /, **ЖЕУНА** - Aplm / L. VI. 35 /, **ВЕАННѢ** - Asgn / L. V. 29 /, **СТАРАНИ** - Nplm / L. V. 31 /, **ВЪШЪНАГО** Gsgm / L. VI. 35 / - az intervokális **j** kiesésével.

Egy birtokos melléknevet találtunk: УЛѢУЪ / M. XXIV.

44 /.

A РАВНО / L. VI. 34 / alak melléknévből képzett határozószó.

Névmások

A névmások deklinációjával kapcsolatban a következő észrevételeket tehetjük:

Dsg-ban ЕМУ alak áll a ЕМОУ személyes névmás helyett / L. V. 29 /. Eredete nem világos.

Enklitikus formában találtuk Dsg-ban az АЗЪ névmást: МН / M. XXV. 20 /.

A СА enklitikus alak rendre közvetlenül az ige után áll, pl. ОСТАВЛЕНЫСА / M. XXIV. 40 / , ПОКЛЕНЫСА / M. XXIV. 41 / stb., egy esetben viszont hiányzik: ПОКЛЕТЬ / M. XXIV. 40 /.

Előfordul n-epentézis olyan prepozíció után is, mely eredetileg nem tartalmazott n-elemet: ОНУХЪ / M. XXV. 16 /.

Igék

Már szó esett a jelen idejű 3. személyű alakok lágy végződéséről: ВЪСПРИИХЪ / L. VI. 34 / , БХАТЬ / L. VI. 35 / , ТРИХЪ / L. V. 31 / , stb., összesen 15 esetben, ideszámítva a АСТЬ / M. XXV. 14, 15 / aorisztoszi formát is. A ПОКЛЕНЫСА / M. XXIV. 41 / szó kemény ó-szláv végződést mutat, de ez egyedi példát jelent.

Dualis 3. személyben előfordul az óorosz БХАТА / M. XXIV. 40 / alak /. A Vaillant szerint csak a БХАТЕ variánsa az ószlávban¹⁴/.

A mult idejű igék között 24 aorisztoszi formát találtunk. Egyedül a szigmatikus -g-aorisztoszra nem akadt példa, ami azzal magyarázható, hogy a szöveg tulnyomó része egyes szám 3. személyben van elmesélve. A АТН ige egyes szám 3. személyű alakja -ТЬ végződést kapott a jelen idejű 3. személyű formák lágy végződésének hatására¹⁵: АСТЬ / M. XXV. 14, 15 /. Két példát találtunk szigmatikus -och-aorisztoszra: ПРОБѢГОХЪ / M. XXV. 20 / , ПРНАОХЪ / L. V. 32 /.

A szövegben a következő imperfektum -alakok fordulnak elő:

бѣ / L. V. 29 /, **бѣхъ** / L. V. 29 /, **рѣхъ** / L. V. 30 /, **нѣхъ** / L. VII. 11 /, **нѣхъ** / L. VII. 11 / **нѣхъ** / L. VII. 12 / - kizárólag nem kontrahált formák. A többi vizsgált nyelvmemlék azonos szövegrészában / az Ass. kivételével / megtalálhatók kontrahált és un. könyvnyelvi, alakok is / Pl. Pant. és Milj.: **бѣхъ** / L. V. 29 /, melyek az ószláv helyesítási és az óorosz élő nyelvi formák keveredéséből erednek ¹⁶. Megoszlásuk a következő / a **бѣ** alakot figyelmen kívül hagyva /:

Nyelvmemlék:	Olv.	Ass.	Dobr.	Muz.	Pant.	Milj.	Novg.
	XI. sz.	XI. sz. 1164	XII-XIII.	XII-1215	XIII.	1270.	

Nem kontrahált:	5	5	-	-	2	1	-
Kontrahált	-	-	5	5	-	3	5
Könyvnyelvi:	-	-	-	-	3	1	-

Mint a táblázatból kitűnik: míg az Olvasókönyv és az Ass. párhuzamos része csak ősi, nem kontrahált, addig a Dobr., Muz. és Novg. kizárólag, a Milj. főleg kontrahált imperfek-tum-formákat tartalmaz. A Pant-ban könyvnyelvi és nem kontrahált alakokat találunk. Ez az összehasonlítás újabb érveként szolgál az Olv. nyelve archaikusságának bizonyítására.

Egy perfektum-alakkal találkoztunk: **прѣхъ** / M. XXV. 20 /.

Ezek után áttérünk a participumok vizsgálatára:

a Part. praes. act.

Egy pronominalis alak fordul elő: **бѣхъ** - Nplm / L. V. 31 /

Nominalis alakok: **мѣхъ** - Nduf / M. XXIV. 41 /, **гѣхъ** - Nplm / L. VI. 35 /, **гѣхъ** - Gasgm / L. V. 27 /, - Nplm / L. V. 29 /, **гѣхъ** - Nplm / L. V. 30 /. Az ószláv -ѣ betűvel jelölt -s't' hangkapcsolat mellett látható a Nplm ősi-е végződése.

b Part. praet. act.

A nominalis **бѣхъ** - Nsgm / M. XXV. 16.18 /, **бѣхъ** - Nsgm / L. V. 23 /, **бѣхъ** - Nsgm / L. V. 31 /, **бѣхъ** - Gasgm / L. VII. 12 / és a pronominalis - Nsgm / M. XXV. 16,18/, - Nsgm / M. XXV. 20. formák mellett megtalálhatók az

ÖSSZEFOGLALÁS

Vizsgálataink eredményét röviden a következőkben foglalatjuk össze:

1. A szöveg nyelve és a másolás helye

Az eredeti szöveg, amiről az Olvasókönyvet másolták, ó-szláv nyelvű volt. Erre utalnak a legfontosabb fonetikai jegek: az ósszláv *tj, *dj és *tort, *tolt, *tert, *telt, *türt, *tült, *tirt hangkapcsolatok megfelelései; a morfológiút illetően pedig a kivétel nélküli ószláv esetvégződés a névszói deklinációkban. Ugyanakkor a szövegben néhány óorosz vonás is található, ami a másoló nyelvéből kerülhetett oda. Ezek: az igék jelen idejű 3. személyű alakjainak lágy végződése, *ацерепо* / M. XXV. 18 /, *ѣтъ* / L. V. 30 / *аѣте* / L. V. 35 /, *ѣхаетъ* - 3 du / M. XXIV. 40 / szavak, a *ѣ* segédige használata a feltételes módban. A redukált hangok jeleinek alkalmazásában megnyilvánuló, az ó-szláv szövegektől eltérő konzervativizmust is tekinthetjük az élő óorosz nyelv hatásának. Az Olvasókönyv tehát orosz redakciójú ószláv nyelvű emlék.

2. Az Olvasókönyv keletkezésének ideje

I. I. Szreznyevszkij, paleográfiai vizsgálatai alapján, a XI. században jelölte meg e nyelvemlék keletkezésének idejét. Elemzésünk során megállapítottuk, hogy a másoló nagyon pontosan jelölte a redukált hangokat, csupán a *поуто* / L. V. 30 / és *коухоу* / M. XXV. 15 / szavakban következtethetünk redukált kiesésre; elszíneződésre és vokalizálódásra példa nincs. A másoló nyelvében tehát mindkét redukált hang megvolt. Archaikus vonás az is, hogy a szótagképző likvidák írása még nem tükrözi az élő orosz kiejtést. Az *e* és a *ѣ* önálló fonémák voltak. A főnév-deklinációban csak személyekre és csak egyes számban terjedt ki a genetivus -accusativus. Az igék imperfek-tum -alakjai nem kontraháltak, part. praet. act.-ban az i-töví igéket a régies módon képezve jelölte a másoló. Az Olvasókönyv keletkezésének idején azonban már nem volt nazális hang a másoló nyelvében.

Míndezek alapján úgy gondoljuk, hogy I. I. Szreznyevszkij megállapításait a fonetikai és morfológiai vizsgálati eredmények minden tekintetben alátámasztják, és az Olvasó-könyv másolása a XI. században történt, orosz nyelvterületen.

Jegyzetek

1. I. I. Szreznyevszkij: Szvegyenyija i zametki o nyeizveszt-nih i maloizvesztnih pamatnyikah. Szentpétervár, 1876.
2. N. Durnovo: Vvegyenyije v isztoriju ruszszkogo jazika, cs. I., Brno, 1927.
3. N. B. Selamanova összeáll.: Predvorityelnij szpizszok szlavjano-ruszszkih rukopiszej XI-XIV. vv., hranyascsihsza v. SzSzSzR. Arheograficeszkij Jezsegodnyik za 1965 g. Mszkva, 1966. 177-272. l.
4. J. Kurz: Evangeliar Assemanuv II. Praha, 1955. alapján
5. V. Scsepkin: Szavvina knyiga. Szenpétervár, 1903. alapján.
6. Id. a 4. sz. jegyzetet.
7. V. F. Krivcsik-N. Sz. Mozsejko: Sztaroszlvjanszkij jazik. Minszk, 1974. 114. l.
8. A. Vaillant: Rukovodszto po sztreroszlvjanszkomu jaziku. Moszkva, 1952. 175. l.
9. Max Vasmer: Etyimologiceszkij szlovar ruszszkogo jazika, t. III. Moszkva, 1971. 606. l.
10. H. Tóth Imre: Muzejnoje evangelije. Studia Slavica Hung. XI. 1965. 244. l.
11. F. V. Kaminszkij: Otrivki evangelszkih csztyenyij XI. v., imen. Kuprijanovszkimi /Novgorodszkimi/. Izvesztyija II. Otgy. RAN, t. XXVIII /1923./ 285-286. l.
12. A. Sz. Lvov: Ocserki po leksziké pamatnyikov sztaroszlvjanovszkij pizmennosztyi. Moszkva, 1966. 283. l.
13. A. Meillet: Recherches sur l'emploi du génitif-accusatif en vieux-slave. Paris, 1897. 15. l.

- 14. A. Vaillant: I. m. 344. l.
- 15. F. V. Kaminszkij: I. m. 305. l.
- 16. H. Tóth Imre: I. m. 263. l.
- 17. Sz.:P. Obnorszkij-Sz. T. Barhudarov: Hresztomatyija po-
isztoriji ruszszkogo jazika, cs. I. Moszkva,
1952. 15.l.

An unknown 11th c. russian linguistic
record fragment
Mihály Kocsis

The paper deals with a rather unknown 11th c. linguistic record fragment. It proves by means of phonetical and morphological analysis that the Gospel remains were written in Russian territories or were copied by a Russian copist in the 11th century. While analysing the phonetical and morphological traits of the linguistic record fragment the author separates the Old Slavic /Old Bulgarian/ elements of the Russian structured Old Slavic language from the colloquial Old Russian elements, and suggest the 11th century as the date of the remains, on the basis of the graphics representing the reduced vowels.

The paper, supporting the suppositions of I.J. Sreznevsky, provides new data for studying the history of ecclesiastic Slavic language.

KOMLÓSI LÁSZLÓ

A beszédaktus-elmélet és
irodalomelméleti alkalmazhatósága

A beszédaktus-elmélet a nyelvről és a beszédről alkotott elképzelések egyik irányát fedi, nyelvelméleti igényre tart számot. Az elmélet nem tekint régi multra vissza, azonban a hatvanas és hetvenes években bizonyos nyelvészeti, nyelvfilozófiai, irodalomelméleti, interakciós-szociológiai vizsgálódások központjába került.

A beszédaktus-elmélet a nyelvműködést, a nyelvi kommunikációt egy általános érvényű cselekvéseméleti keretben próbálja kifejteni. Előtérbe kerül a nyelv pragmatikai oldalának vizsgálata.

Ludwig Wittgenstein 'késői filozófiájára' kell gondolnunk, amikor is a filozófus fő törekvése az volt, hogy új lingvisztikai módszert dolgozzon ki a filozófiai problémák megoldására. Mivel észrevette, hogy az értelmes kijelentésekben a szavak kombinációi olyan korlátokba ütköznek, amelyek a szintaktikai szabályokból nem következnek, áttért a jelentés kontextuális elméletére, azaz elismerte a nyelv alkalmazási formáinak sokféleségét. Alapgondolata az, hogy az emberek tevékenységük során a nyelv segítségével érintkeznek egymással. A nyelv tehát magának a világnak alkotó része, a "társadalmi élet formája". A nyelvi tevékenység elválaszthatatlanul összekapcsolódik a tevékenység más formáival és arra törekszik, hogy konkrét céloknak feleljen meg, konkrét körülmények között. /Wittgenstein 1967./ Wittgenstein nyelvfilozófiai megállapításai, éles problémalátása és problémafelvetései termékenyítően hatottak a későbbi nyelvkommunikációs vizsgálódások ama változataira, amelyek a nyelvhasználat szabályszerűségeire, logikai feltételeire fordították figyelmüket.

Mindenekelőtt a konverzáció logikai feltételeinek meghatározására tett kísérletek tűnnek a legérdekesebbeknek /Grice, Gordon, G.Lakoff, stb./. A konverzáció a konvencionálisan kialakult szemtől szembeni nyelvi interakció megnevezése. A konverzáció folyamán jelentkező nyelvi megnyilvánulások jelentéseinek az intenciók logikai szerkezetének elemzése útján nyert meghatározhatósága Paul Grice nevéhez fűződik. /Grice 1957./ Grice az

intenciók komplex rendszerét adja meg ahhoz, hogy megérthessük a beszélőnek nyelvi megnyilvánulása által nem magától értetődően hordozott jelentését. A beszélő /S/ szándékoit módon közvetít valamilyen jelentést azáltal, hogy egy x nyelvi megnyilvánulást hallat, akkor, ha S-nek szándéka $/i_1/$, hogy egy bizonyos r választ hozzon létre a hallgatóban /A/ az x nyelvi megnyilvánulás által és ugyanakkor S szándékolja $/i_2/$, hogy A észrevegye az $/i_1/$ szándékot, valamint S szándékolja azt $/i_3/$, hogy az A részéről történő $/i_1/$ szándék észrevétele úgy funkcionáljon, hogy az A r válaszában indítója és oka legyen, vagy legalábbis részben legyen az. Ennek a definíciónak nagyon fontos jellemzője az, hogy az r válasz biztosítását úgy szándékozik S elérni, hogy az egy másik /és mindig kognitív/ hatás biztosításának közvetítésével jöjjön létre: pontosabban, S ama szándékának felismerésével, hogy az r választ az akarja biztosítani. P.F.Strawson a kommunikációs aktus sikerességéhez még egy minimálisan szükséges beszélő-szándékot tart indokoltnak /Strawson 1964/. Szerinte a negyedik fajta szándék az, $/i_4/$, amikor S szándékolja, hogy A észrevegye az ő $/i_2/$ szándékát. Másszóval szükséges, hogy S megpróbálja /szándékozni/ A értésére adni, hogy ő nem csak azt szándékozta, hogy A felismerje S ama szándékát, hogy rávegye A-t, hogy azt gondolja, hogy p, hanem azt is kell szándékoznia, hogy A felismerje S ama szándékát, hogy rá akarja venni A-t arra, hogy felismerje azon szándékát, hogy rávegye A-t, hogy azt gondolja, hogy p. Ez a definíció egy kommunikációs aktus analitikus leírása. Meglehetősen bonyolultnak tűnik ez a leírás, de mindenképpen szükséges ahhoz, hogy megértsünk egy sokkal nagyobb horderejű és általánosabb érvényű elgondolást. Grice alapmunkája /Grice 1957./ a konverzációs implikálás logikai feltételeit veszi számba. A beszédaktusok működésének megértéséhez elengedhetetlen, hogy megvilágítsuk a nyelvi megnyilvánulás természetéből fakadó azon különbségtételt, hogy a megnyilvánulással mit mondunk és hogy azzal ugyanakkor mit implikálunk.

Néhány esetben a használt szavak konvencionális jelentése meghatározza, hogy mi az adott implikálás, amellet, természetesen, hogy egyben segít meghatározni azt is, hogy mit mond a mondat. Vannak azonban nem konvencionális implikálások is, ezeknek egyik alosztályát alkotják a konverzációs implikálások. Lássuk példákat a fentemlitettekre.

a. X szorgalmas és ezért jómódu.

b. X gebines lett egy kocsmában, de még nem büntették meg. Nyilvánvaló, hogy az a. esetben a szavak jelentéséből következik, hogy X jómódúsága a beszélő szerint szorgalmasságának következménye. De ha azt mondom

c. X szorgalmas.

és ez után azt mondom

d. X jómódu

nem állítom, hogy azt akartam mondani, hogy a szorgalmasságából következik jómódúsága, habár nyilvánvalóan jeleztem és ezáltal implikáltam azt, hogy ez így van. Ha ez a következmény mégsem felelne meg az igazságnak, akkor azt mondhatnám, hogy a mondat hamis az a. esetben. Tehát az a. eset egy konvencionális implikálás. Vizsgáljuk meg a b. esetet. Ebben az esetben szükségtelen rákérdezni, hogy a beszélő mit akart azzal mondani, hogy még nem büntették meg X-et, hiszen a kontextusból előre világos, hogy valami olyanra gondolt a beszélő, hogy X olyan ember, aki enged a munkahelyi körülmények csábításának és vizezi a kimért italokat. Nyilvánvaló, hogy amit a beszélő implikált vagy közölni akart, teljesen más, mint az, amit egyszerűen mondott, azaz, hogy X-et még nem büntették meg. A b. eset egy konverzációs implikálás.

A konverzációs implikálások lényeges kapcsolatban vannak bizonyos általános beszédfolyamat jegyekkel. Ezek a jegyek egy általános elvhez vezetnek el, amelyet Grice KOOPERÁCIÓS ELV-nek /KE/ nevez.

Beszédfolyamataink lépései véégeredményben kooperációs erőfeszítések. Minden résztvevő felismer bennük egy közös célt, vagy célrendszert, vagy legalább egy közösen elfogadott irányt. Ez a cél vagy irány már a beszéd elején megjelenhet/ pl. egy beszélgetést indító javaslat formájában/, de kialakulhat a beszéd folyamat későbbi szakaszaiban is. Ez a cél vagy irány lehet nyílt és lehet egészen látens. Az egyik általános elv, amelyet a résztvevőknek észben kell tartaniuk, így hangzik: a beszédhez való hozzájárulásokat úgy formáld, ahogyan azt a beszélgetés adott pontján az egész beszélgetés közösen elfogadott célja vagy iránya megköveteli. A KE mellett Grice négy kategóriát állapít meg, amelyekhez még bizonyos specifikus maximák járulnak.

KVANTITAS: a szolgáltatandó információ mennyiségére vonatkozik.

- Maximák: i. A beszédhozzájárulásod legyen olyan informatív, mint amennyire ez szükséges / a beszéd folyamat céljaiak megfelelően/.
- ii. A beszédhozzájárulásod ne legyen informatívabb annál, mint amennyire szükséges.

KVALITÁS:

Supermaxima: A beszédhozzájárulásod legyen igaz.

- Maximák: i. Ne mondj olyat, amiről úgy véled, hogy hamis.
- ii. Ne mondj olyat, amiről nincs kellő mennyiségű bizonyítékod.

RELÁCIÓ:

Maxima: Légy releváns.

MÓD: /hogyan mondjuk azt, amit mondunk/

Supermaxima: Légy szabatos.

- Maximák: i. Kerüld a zavaros kifejezést.
- ii. Kerüld a kétértelműséget.
- iii. Légy rövid /kerüld a felesleges kitérőket./
- iiii. Legyen rendezett a mondandód.

Ezek a kategóriák a nyelvi viselkedésmintákra vonatkoznak, de megvannak a megfelelőik a nem-nyelvi interakciók területén is. Grice ugyanis a nyelvet és méginkább a beszédet a céltudatos, valóban racionális emberi viselkedések egyik válfajának tekinti.

A maximákat meg lehet sérteni. Van olyan eset, hogy a partner megsért egy maximát, de mégsem utal semmi arra, hogy nem cselekedne a KE szerint. Éppen az ilyen szituáció ad lehetőséget a konverzációnak implikálásra. A konverzációnak implikálás sikerének feltétele, hogy azt a beszédpartner "kidolgozza" tehát tőle, egyfajta megfejtő szellemi tevékenységet várunk el. Grice a következőképpen adja meg a konverzációnak implikálás kidolgozásának lehetséges általános mintáját: Legyen B a beszédpartner, A pedig az implikáló személy. Az implikálás után B gondolatai: 'A azt mondta, hogy p; nincs okom arra, hogy feltételezzem, hogy A nem veszi figyelembe a maximákat, vagy legalábbis a KE-t; A ezt nem teheti máskülönben, csak ha azt gondolta, hogy q; A tudja, /és tudja, hogy én tudom, hogy ő tudja/ hogy én látom, hogy következményként szükségképpen az a feltevés adódik, hogy meggátoljon engem abban, hogy azt gondoljam, hogy q; A intendálja vagy legalábbis megengedi, hogy én azt gondoljam, hogy q; ezáltal A implikálta, hogy q.'

A beszéd folyamat általános logikai feltételeinek vizsgálata mellett nagy figyelmet fordítottak annak vizsgálatára, hogy a beszéd folyamat hogyan is szerveződik, milyen fajta beszédaktusok léteznek és melyek sikeres használatuk pragmatikai feltételei. J. L. Austin tette fel legeredetibb módon a kérdést: Hogyan is cselekszünk a szavak segítségével? /Austin 1962./ Azóta a problémák széles köre merült fel azzal kapcsolatban. Milyen nyelvi cselekvéseket különböztetünk meg? Mi a nyelvi viselkedés szerepe a kommunikációs rendszer, a társas viselkedés és általában véve a társadalmi gyakorlat alaposabb megértésében? Milyen szavakat kell használnunk, hogy bizonyos fajta

nyelvi cselekvéseket hozunk létre ? Az ilyen és hasonló jellegű kérdésekből látszik, hogy a nyelv természetének eme megközelítésénél két alapvető kutatási irány, /a/ a nyelv belső sajátosságainak, szerkezetének, jelentésrendszerének és /b/ a társas kapcsolatok, az interakciós folyamatok szabályszerűségeinek integrációjából származó elmélet hozhat előrevivő eredményeket. Az integrált elméletben nem lehet és nem is cél /a/ és /b/ szempontjainak elkülönítése, hiszen gondolkunk csak arra, hogy a beszédhelyzetben vagy konverzáción elemzésben mindkét oldal szempontjait egyidőben kell szem előtt tartani. Itt találkozhatnak nyelvészek, filozófusok, logikusok nyelvpszichológusok és szociológusok egy közös területen.

Austin kísérletet tett a nyelvhasználat általános elméletének megragadására és így a beszédaktus három szintjét különböztette meg:

/i/ meghatározott referenciájú szavak kiejtése,

/ii/ a nyelv meghatározott szándékkal, nyilvánvaló céllal történő használata, pl. ígérni, parancsolni stb,

/iii/ egy cél elérése a nyelv segítségével, pl. láztatni, megnyugtatni, stb..

A három szintet /i/ lokuciós-aktusnak, /ii/ illokuciós-aktusnak és /iii/ perlokuciós-aktusnak nevezte el /Austin 1962/.

A nyelvhasználat ezek szerint alapvetően egy lokuciós-aktuson nyugszik. Az, hogy mit mondunk, milyen értelmet, jelentést közvetítünk beszédünkkel, az illokuciós-aktusból derül ki. Így tehát láthatjuk, hogy a nyelvi megnyilvánulás összetevő elemei /a szavak/ nem hordozhatják jelentésükkel egyszerűen a megnyilvánulás kommunikatív céljának megfelelő értelmet. Ezért különböztetünk meg propozicionális tartalmat és illokuciós erőt a nyelvi megnyilvánulásokban. Számunkra, legtöbb-ször a beszélő megnyilvánulásának illokuciós ereje hordoz információ értéket.

Gyakran csak a beszédhelyzet körülményeiből lehet megállapítani,

hogv milyen illokuciós aktus az értelmezendő. Az "Ennek még lesz folytatása" kijelentés többféle illokuciós aktus kifejezésére szolgálhat, így lehet megállapítás, lehet figyelmeztetés, fenyegetés, ígéret.

Vannak azonban bizonyos performativ igék, amelyekkel egyértelműen kifejezhetjük, mely beszédaktust alkalmazzuk. Ilyen esetekben explicit performativ megnyilvánulásokról beszélünk, pl. ígérem neked, figyelmeztetek, etc.

Austin elapvetően azokat a tiszta formákat vizsgálta, amelyeket azzal jellemezhetünk, hogy velük kizárólag csak egyfajta aktust hozunk létre és nem beszélünk ugyanakkor valami másról is. Ilyenek a nyelvi köszöntések, köszönetnyilvánítások, bocsánatkérések, stb. A tiszta formáknak kettős a szerepe: azért használjuk őket, hogy létrehozzák azt a fajta aktust, amelyet egyben jelölni is hivatottak. Ha valaki ezt mondja "Bocsánat", ezzel a lokuciós aktussal jelöli, hogy a bocsánatkérés illokucióját akarja létrehozni. Eme illokuciós aktus létrehozását éppen az adott szó /szavak kiejtésével érheti el.
/Stegmüller 1975./

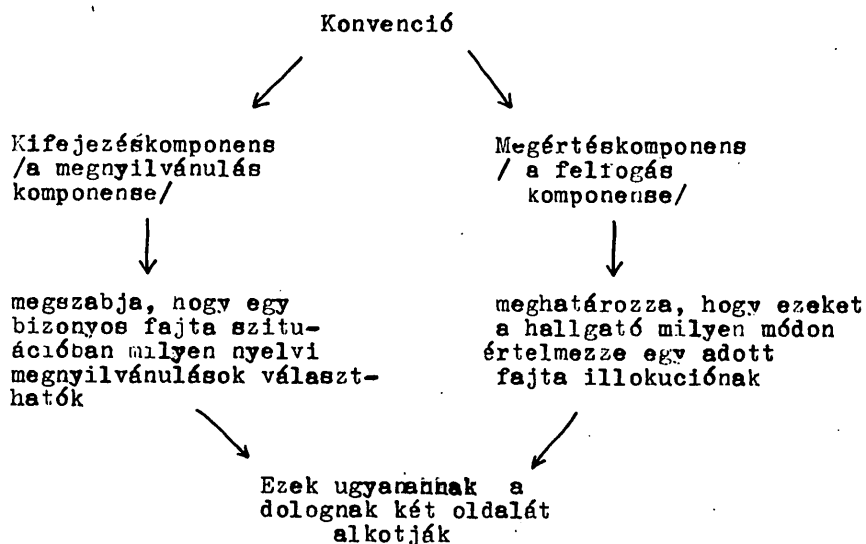
Az illokució lehet explicit és implicit. Az explicit változatnak, a performativ igéknek dezambiguáló szerepük van a nem deskriptív többértelműségek esetében. Ha az illokució implicit, akkor is van rá mód, hogy eldöntsük, mely illokuciós erőt kell értenünk az adott esetben. Az illokució erőt megjelölő eszközök /illocutionary force indicating devices/ a következők lehetnek 12:

a nyelvtani módok,
explicit performativ igék,
mondatintonáció,
partikulák a mondatban.

/Wunderlich 1976/

Ezen a ponton ki kell térnem a beszédaktus-elmélet azon területére, ahol az interakciós tevékenység két oldala, a beszélő és a beszédpartner státusza, a beszédhelyzetben elfoglalt helye áll a vizsgálat középpontjában. A beszéd funkcionális megközelítése valamelyest más helyre teszi a beszédhely-

zet szereplőit, mint a hagyományos leíró nyelvészet. A nyelv szabályok által működtetett jelrendszer, szabályok segítségével kötött konvenciókon alapulva hozhatók működésbe a meglévő nyelvi elemek és e szabályok működésükben nyernek jelentést. A beszédaktus-elmélet a beszédszereplőkre vonatkozó megállapításait talán Stegmüller fejti ki a legvilágosabban /Stegmüller 1965./

A nyelvi együttesben a beszélő és a hallgató az összes /lehetséges/ fajta cselekvésmegnyilvánulásnak potenciónálisan aktív és egyúttal potenciónálisan passzív használója. Ezért a szociális /társas/ játékszabályoknak, amelyek bizonyos illokúciós aktusokkal bizonyos illokúciós aktusokat hoznak létre, mind a két fél számára azonosnak kell lenniük.

Tekintsük most át röviden az illokúciós aktusok taxonómiájának kidolgozására irányuló kísérleteket. Ebben a vonatkozásban kiemelkedik J.R.Searle-nek az illokúciós aktusokról adott elemzése, amely nem csak a beszédaktus-elmélet, hanem a természetes nyelv egész filozófiája szempontjából igen jelentősnek mondható.

"A nyelvelmélet a cselekvésemélet része, egyszerűen azért, mert a beszéd szabályok által irányított viselkedés"/Searle 1969/. Ehhez kapcsolódik a kifejezhetőség elve, amely szerint "bármit, amit ki akarunk fejezni, ki is tudjuk mondani".

Searle világos elemzését adja a beszédaktusok logikai szerkezetének. Elemzésében először megállapítja az ígérés aktusára sajátosan jellemző logikai feltételeket, majd ezen feltételek alapján felvázolja az ígérésre vonatkozó illokuciós erőt megjelölő eszközök alkalmazásában megmutatkozó szemantikai szabályokat. A szemantikai szabályok csoportosítása a következő felosztást eredményezi:

a proposíciós tartalomra vonatkozó szabály,

előkészítő szabályok,

összintési szabályok,

az illokució lényegére vonatkozó szabályok.

Az illokuciós aktusok típusainak meghatározása ezen szabályok alapján végezhető el.

Nézzünk egy példát különböző illokuciós típusok összehasonlítására, amelyből kitűnik, miben különbözik két illokució egymástól.

	kérés	tanács
szabály típusok	prop. H. jövőbeni A cselekvése	H jövőbeni A cselekvése
	tart.	
	előké- 1. H képes megtenni A-t.	1. B-nek van vmi-
	sztitő B azt hiszi, hogy H	lyen oka arra,
	képes megtenni A-t.	hogy azt higgye,
	2. Nem magától értetődő	H számára A hasz-
	sem B, sem H számára	nos lesz.
	hogy H megteszi A-t a	2. Nem magától
	saját indíttatásából	értetődő sem B,
	az események normális	sem H számára,
összinte- lefolyásában B akarja,	hogy H megtegye A-t.	hogy H megteszi
ségi		A-t az események
		normális lefolyá-
		sában.
lényegi A véghezvitelére ösz-	tűző kísérletnek	B hiszi, hogy A
	minősül.	hasznos lesz H
		számára

ahol 'B' a beszélő és 'H' a hallgató.

Arra vonatkozó kö-
telezettségvállá-
lásnak minősül,
hogy A H- nak
legjobb érdekében
áll.

Az illokuciós aktusok taxonomiája szemantikai alapon nyugszik /vö. Searle 1976. Fraser 1975, Wunderlich 1976, stb./, amennyiben az osztályozásnál a performatívák szemantikai vonatkozásai a döntőek. Fraser különbséget tesz általánosan használt performatívák és ceremóniális performatívák között. Felosztásának alapja a használat, az az előfordulás. Wunderlich viszont az interakciós feltételeket választja osztályozása alapjául és megkülönböztet iniciatív és reaktív illokuciós aktusokat. Az előbbi arra szolgál, hogy egy cselekvés-szekvenciát megnyisson, míg az utóbbi funkciója egy adott cselekvés-szekvencia bezárása. Ezen túlmenően figyelemreméltó szintetizáló törekvést figyelhetünk meg Wunderlichnél a beszédaktusok interpretációs szintjeinek vonatkozásában /Wunderlich 1976./. A szintaxis szintjén a formafunkciók helyezkednek el, a szemantika szintjén értelmezhetők a jelentésfunkciók /pozícionális tartalom, illokuciós típusok/, az institucionális pragmatika szintjén jelentkeznek az értelmi funkciók /azaz az illokuciók interakciós feltételeinek, valamint a pozíciótipusoknak az értelmezése/, a situációs pragmatika szintjén jelentkeznek az értelmi-funkciók /,tehát amíg az előző pragmatikai szint olyan cselekvésrendszerrel foglalkozott, amelynek alapja konvenció, elvárás, társadalmi méretű normák, addig itt egyéni, csak egy adott beszédssituációban érvényes értelmi-funkcióról van szó/, majd végül létezik a performancia szintje, ahol a vélemény-funkciók kapnak helyet /ide tartoznak a motivációrendszerek, a véleményrendszerek, az individuális nézőpontok/. Wunderlich rendszerre nagyon alaposnak és kézzel foghatónak tűnik. Jelentőségéből mit sem veszít azáltal, hogy az általa vázolt rendszerben számtalan részprobléma még csak a felderengés állapotában van; ez a legátfogóbbnak mondható kísérlet a beszédaktus-kutatás szerteágazó irányainak szintetizálására. A beszédaktus-elmélet problémáinak felvázolása után jogosan merül fel bennünk az igény arra vonatkozóan, hogy az adott

irodalmi elemzéseinkhez használható munkamódszert alakítsunk ki elméleti alapról kiindulva. Ha alkalmazható módszernek találjuk, meg kell kérdeznünk, mi újat hozhat az irodalmi elemzés számára, milven releváns igényekkel léphet föl az irodalmi elemzéseknél. Legelőször is meg kell állapítanunk, hogy a vizsgált jelenségeket, például a nyelvi interakciókat, beszédhelyzeteket, intuitive képesek vagyunk mindannyian megérteni és értékelni. /Gondoljunk a mindennapi nyelvi játékokra, viccekre, csattanókra, aforisztikus poémekre. /Az ajánlott módszer a bennünk mélyen gyökerező, megtanult képességeken alapuló és ezért számunkra természetes mechanizmusok működéseinek logikai feltételeit igyekszik tudatosítani, explicálni. Ez a megközelítés nem arra törekszik /hiszen érvényességi körét viszonylag pontosan fel tudja mérni/, hogy teljesen új, sohasem hallott jelenségeket mutasson ki, hanem arra, hogy számunkra ismert, elfogadottan alkalmazott jelenségeket pontosabban írjon le.

Két példa segítségével szeretném megmutatni, hogy a megközelítés irodalmi anyagok elemzéséhez is jelentősen hozzájárulhat.

Az általános beszéd-folyamat-jegyek hiányából következő implikálások gondolati feldolgozása alkothatja alapját F. Kafka "Add föl!" című novellája elemzésének. A novella Tandori Dezső fordításában:

"Kora reggel volt, az utcák tiszták, üresek, a pályaudvarra mentem. Ahogy a toronyórát órámmal összehasonlítottam, láttam, hogy sokkal később van már, mint hittem, sietnem kell, e felfedezésemtől megrémültem, elbizonytalanodtam utamban, nem ismertem még jól a várost, szerencsére akadt a közelben egy rendőr, odasiettem hozzá, és lélekszakadva kérdeztem tőle az utat. Mosolygott s azt kérdezte:

- Tőlem akarod megtudni az utat ?

- Igen - mondtam -, mert magam nem találom.

- Add föl, add föl! - mondta, és nagy lendülettel elfordult, mint aki nem akarja, hogy nevetni lássák."

Feltételezzük, hogy a szöveg irodalmi szöveg /meghatározásának vannak ismert kritériumai, most nem térünk ki rá,/ koherens

és megértéséhez minden tényező biztosított, azaz a szövegből, a szövegkörnyezetből kivehető. Ezek után figyelmünket a lefolytatott párbeszédre fordítjuk. Az elbeszélő egy iniciatív beszédaktussal /egy kérdéssel/ nyitja meg a beszédhelyzetet. A konvencionálitáson alapuló elvárás szerint egy információt tartalmazó felvilágosításnak kellene következni, a Kooperációs-elv érvénye alapján. A rendőr viszont megszegi ezt az elvet, megtagadja a választ legalább is a várt információt. Ha azt mondta volna "Nem tudom" vagy "Nem mondom meg", a konverzációt eleve elvágta volna. De amit ténylegesen mondott "Tőlem akarod megtudni az utat? Add föl, add föl!", a dialógusnak nem olyan értelmű elvágása, mint az előző lett volna. Valamiféle implikációt hordoz a rendőr megnyilvánulása, minden kétséget kizáróan. Mind az elbeszélő, mind az olvasó olyan helyzetbe került, hogy meg kell fejtenie az implikálást. A rendőrnek valami mélyebb következtetést hordozó a válasza. Szó van itt egy nyelvi csattanóról is, de az értelmezésnél kénytelenek vagyunk pragmatikai jellegű magyarázatok után is nézni. Ekkor már a konkrét, a szövegből következő nyelvi jelentésekre kell támaszkodnunk. A beszélő elbizonytalanodva, rémülten kényszerült a hatalom megtestesítőjétől utmutatást kérni, attól, aki ugyanakkor, elvileg, szolgál is, tehát az embereket hivatott szolgálni, ezért lehetséges tőle várni megfelelő információt. Feltételezhetjük, hogy a rendőr nevetni akart a kérdező naivitásán. Arra következtethetünk így, hogy a rendőr tudja, hogy ő nem az, aki az utmutatásra vonatkozó elvárásnak megfelelő ember lenne, mégpedig nem a tényleges információközlés-segítés szintjén, hanem az általános értelmű, társadalmi utmutatás-segítés értelmében. Így tehát a rendőr inadekvát nyelvi megnyilvánulása rádöbbeníti az olvasót arra, hogy a rendőr nem tesz eleget általános társadalmi elvárásoknak és ez alapot ad egy olyan következtetéshez, hogy az elbeszélés egy olyan világban játszódik, ahol segítséget a formálisan létező, funkcióját elvesztett instituciótól nem remélhetünk. Ez a következtetés nyilvánvalóan más Kafka művek értelmezésével is találkozik.

A másik történet egy, talán sokkal tudatosabb és összetettebb irodalmi szerkesztésre lehet példa. Bertold Brecht "Keuner Ur" történeteinek "A viszontlátás" című darabja Fónagy Iván fordításában a következőképpen olvasható:

"Egy férfi, aki régóta nem látta K. urat, így üdvözölte:

- Semmit sem változott !

- Ó! - mondta K. ur és elsápadt."

A "Semmit sem változott" nyelvi megnyilvánulás szokványos perlokuciója az, hogy valakinek kedveset mondunk, az illetőben jóérzést akarunk kiváltani azáltal, hogy a küllemet érintő, az öregedés miatt elkerülhetetlen változások ellenére is biztosítjuk őt afelől, hogy jól néz ki. Nyilvánvaló, miután feltételezzük, hogy koherens, irodalmi szöveggel van dolgunk, az adott szövegkörnyezetben a szokásostól eltérő, váratlan értelmezés lesz az érvényes. K. ur elsápadt, tehát valami rossz, negatív tartalma lett a perlokuciónak. "Semmit sem változott." A változásnak itt egy másfajta jelentésével kell számolnunk. K. ur talán személyiségjegyeiben, világnézeti vonásaiban, felfogásában változatlan, egy helyben topog: ez viszont az általános dialektikus követelmények értelmében elítélendő. Tehát az utalásnak komoly személyiséget érintő implikációi vannak. És ez még, úgy érzem, nem a teljes értelmezés. Nem egy kis poénról, esetleg egy szellemes poénról van itt szó, Az irodalmi alkotás szempontjából Brecht tudatos alkotását feltételezzük: a szokványostól eltérő nyelvi használatra épít, a szokatlan nyelvhasználattal a művészi elidegenítésre törekszik. Ugy értelmezhetjük tehát, a jelen irodalmi alkotást, amelyben az elidegenítés poétikai eljárás módja magára a beszédaktus vonatkozására épül. A szöveg megsemmisíti a szokványos perlokuciót és implikálja a dialektikus gondolkodásmódot, a dialektikus változás-értelmezést.

A bemutatott példáknek közös jellemzője, hogy a művészi tartalom valamiféle beszédhelyzet meglétekor válik megfoghatóvá, konverzáció hordozza a tartalom kibontásának lehetőségét. A módszer alkalmazhatóságának konkrét korlátja ez a megkötés. Remélhetően a módszer alkalmazási köre bővül a jövőben és talán hozzásegít ahhoz, hogy pontosabb és többszintű elemzéseket végezhessünk irodalmi művek vonatkozásában is.

Felhasznált irodalom

- Austin, J.L.
1962. How to Do Things with Words, Oxford
- Brecht, B.
1958. Keuner ur, in: Kalendárium, Budapest
- Fraser, B.
1975. Hedged Performatives, in: P.Cole and J.Morgan /eds./; Syntax and Semantics, Vol. 3., New York
- Grice, P.
1957. Meaning, Phil.Review, Vol.66.,pp.377-388
- Grice, P.
1975. Logic and Conversaton, in: P.Cole and J.Morgan /eds./:Syntax and Semantics, Vol. 3., New York
- Kafka, F.
1973. Add föl !, in: Elbeszélések, Budapest
- Searle, J.R.
1969. Speech Acts, Cambridge
- Searle, J.R.
1976 A Taxonomy of Illocutionary Acts, in: K.Gunderson /ed./: Minnesota Studies in the Philosophy of Language, Minnesota
- Stegmüller, W.
1975. Hauptströmungen der Gegenwartsphilosophie, Band II., Stuttgart
- Strawson, P.F.
1964. Intention and Convention in Speech Acts, Phil.Review, Vol.73.
- Wittgenstein, L.
1967 Philosophical Investigations, Oxford
- Wunderlich, D.
1976. Studien zur Sprachakttheorie, Frankfurt/Main

Summary

Speech Act Theory and Its Applicability
in the Theory of Literature
László Komlósi

A method of analysis and interpretation for a special subclass of literary works is presented in the paper. Since the given approach is greatly concerned with speech act theory the author gives a review of some of the problems in this field, including the analysis of the logical structure of intentions in speech situations, the understanding of conversational implicatures in face-to-face conversations, the description of the logical conditions of specific types of speech acts, etc. The method given here is, to a great extent, built on the Gricean theory of conversation and the theory of speech-act-types introduced by J.R.Searle.

The analysis is carried out on two short stories written by F.Kafka and B.Brecht. The applicability of the method is limited as to the types or genres of literary works since the method makes things explicit only where the main point of the work is carried by conversation.

SÓRÉS ANNA

A francia nyelv igéinek csoportosítása
bővitményeik és jelentésük alapján

Az igéknek jelentésük alapján való csoportosítását mind a hagyományos, mind a modern nyelvészet alkalmazza. Mindenütt találkozhatunk a deklaratív, az érzelmet, szándékot, mozgást stb. kifejező igék kategóriáival/1/ Azonban a csoportok intuitív elhatárolása gyakran vezet tévutra, Személyes tapasztalatom, hogy középiskolai tanulmányaim során gyakran jelentett problémát ez a meghatározás: "Érzelmet kifejező igék után subjonctif-ot használunk." A croire és espérer igéket ilyenkor "kivétel"-ként említették, s nehéz volt belátni, miért nem érzelmi tartalmu a "hisz" és "remél".

Ezért célszerűbb lenne az igéket előbb többféle szempontból, bővitményeik alapján megvizsgálni és utólag rendszerezni. Nyilvánvaló, hogy a kontextusban eltérően "viselkedő" igék szemantikailag más-más csoportba fognak tartozni.

A vizsgálatot megelőzően igen sok kérdés merül fel az egyes csoportokkal kapcsolatban. Valóban módbeli segédige-e a savoir ill. vouloir?/2/ Érzelmet fejez-e ki a croire és espérer ige?/3/ El lehet-e el kell-e különíteni az akaratot, szándékot kifejezőket?/4/ Milyen kontextuális jegyek alapján beszélhetünk mozgást kifejező igékről?/5a/ Többek között ezekre a kérdésekre próbálunk választ keresni.

Azokon az igéken végeztük a vizsgálatot, amelyek prepozíció nélküli, pusztán infinitif-et vonzanak. Ez viszonylag kis számú ige, mégis többféle csoport különíthető el.

Az igéket a következő szempontok alapján vizsgáltuk:

1. állhat-e utána nominális bővitmény /N/
  2. állhat-e utána infinitif passé /Inf.p./
  3. az inf. helyettesíthető-e névmással /->ppv1/
  4. állhat-e utána subordonnée complétive indicatif-fal/queP/
  5. állhat-e utána " " subjonctif-fal/quePs/
  6. a subordonnée complétive helyettesíthető/->ppv2/
- / A jelölések M. Gross-tól származnak /.

Az így kapott eredmények rendszerezése után elhatárolódtak egymástól a különböző jelentésű csoportok.

I. A faire, savoir, pouvoir, devoir ige hasonló, de nem egyező jegyeket mutat.

A pouvoir kivételével állhat utánuk nominális bővitmény, ez esetben azonban az ige mást jelent, mint a vizsgálat tárgyát képező infinitif-es bővitmény. /Il me doit 10 francs./ Infinitif passé a faire kivételével mindegyik után állhat.

pl. Il sait résoudre les problèmes.

Il sait avoir résolu les problèmes. /5 b/

Az infinitif csak a pouvoir esetében pronominalizálható, azonban ez a helyettesítés nem vonatkozhat az infinitif passé-ra.

pl. Il peut y aller. → Il le peut.

Il peut avoir eu raison. → *Il le peut.

Subordonnée complétive indicatif-fal a faire és savoir után állhat, subjonctif-fal csak a faire után. A subord.compl. a faire és savoir esetében helyettesíthető névmással.

pl. Je sais qu'il m'attend, /Je le sais./

II. A következő igék/affirmer, avouer, croire, déclarer, dire, espérer, estimer, nier, penser, prétendre, proclamer, raconter, supposer/ azonos tulajdonságokat mutatnak.
Nominális bővitmény, infinitif passé, subordonnée complétive indic. valamennyi után állhat; az infinitif és a complétive helyettesíthető névmással.

pl. Il avoue la vérité.

Il avoue avoir tort. Il avoue avoir eu tort.

→ Il l'avoue.

Il avoue qu'il a tort. → Il l'avoue.

Megjegyzések

1. a. Ha az estimer ige után nominális bővitmény áll, az ige mást jelent, mint infinitif-fel /estimer q = nagyrabecsül, tisztel vkit/.

b. Az estimer ige bővitményeinek pronominalizációja nem agrammatikus, azzal a megszorítással, hogy pl. az "Il l'estime" mondat esetében /az 1.a-ból adódóan/ inkább személyt érzünk a mondat tárgyának.

2. A nier és supposer igék után állhat subord, compl.

subjonctif-fal is /vö: Dictionnaire des verbes français par J. et J.-P. Caput; Larousse, Paris 1969./.

3. A croire és penser ige utáni bővitmények egyaránt helyettesíthetők le ill. y névmással, mivel mindkettő után állhat bizonyos esetekben à prepozíció /5 c/.

4. A dire ige után bizonyos esetekben állhat subjonctif.

Az ebbe a csoportba tartozó igéket, azonos tulajdonságaik alapján deklaratív igének tarthatjuk.

Vannak nyelvtanok, amelyek megkülönböztetik a deklaratív igéktől a vélekedést kifejezőket /4/. Látjuk, hogy ezek az igék /croire, estimer, penser/ ugyanugy viselkednek, mint a többi deklaratív ige, megkülönböztetésük tehát a franciában nem indokolt.

III. A következő csoportba tartozik désirer, souhaiter, vouloir. Ezek egymással teljesen azonos, az eddigiektől azonban eltérő tulajdonságokkal rendelkeznek. Nominális bővitmény állhat utánuk; infinitif passé nem; az infinitif helyettesíthető névmással. Mindhárom után a subordonnée complétive csak subjonctif-fal áll, s ez is pronominalizálható.

pl. Je souhaite sa réussite.

Il souhaite réussir. → Il le souhaite.

Je souhaite qu'il réussisse. → Je le souhaite.

Ebbe a csoportba a szándékot kifejező igék tartoznak.

IV. A következő igék /adorer, aimer, détester, haïr, préférer/ szintén azonos jegyeket mutatnak. Csak minimális bővitmény vagy subord, compl. subj. állhat utánuk, pronominalizáció nem lehetséges /5 d/.

Pl. Je déteste attendre.

Il déteste le bruit.

Il déteste qu'on fasse du bruit.

Fentiek az érzelmet kifejező igék.

Megj.: Az aimer igéhez "à", az haïr igéhez pedig "de" prepozícióval is kapcsolódhat az infinitif.

V. A következő csoportba egyértelműen mozgást jelentő igék tartoznak /accourir, aller, courir, descendre, monter, partir, rentrer, retourner, venir/. Ezek bővítménye kizárólag puszta infinitif lehet - ez y névmással helyettesíthető, de csak olyan esetben, amikor a főnévi igenévet még egy tárgyi bővítmény is követi.

pl. Je descends acheter un journal. → J'y descends.

Je descends me promener. → *J'y descends.

Megj.: A descendre, monter, retourner igék után állhat nominális bővítmény, ekkor azonban, tranzitív igeként mást jelentenek.

pl. Il descend le paquet du 3e étage.

VI. A puszta infinitifet vonzó igék közé tartoznak, s nem sorolhatók egyik csoportba sem:

1. oser: puszta infinitif-en kívül -N- bővítménye ritka.

pl. Il ose lui dire la vérité. → Il l'ose.

2. compter: Ha nominális bővítmény követi, mást jelent, most a compter + inf. = akar, szándékozik értelmet vizsgáljuk. Állhat utána subord. compl. indicatif-fal, az infinitif és a complétive y-vel helyettesíthető.

pl. Il compte partir demain. → Il y compte.

Il compte qu'il part. → Il y compte.

3-4. paraître, sembler: mindkettőnek a puszta infinitif-en kívül csak inf. passé lehet a bővítménye.

pl. Il semble avoir raison. Il semble avoir eu raison.

A bővítmények alapján tehát jól elkülönültek az egyes csoportok. Ugy véljük, tanulságos lesz az említett francia igék magyar megfelelőinek vizsgálata is.

A magyarral való összevetést leegyszerűsítjük; röviden, a már elhatárolt kategóriák alapján azt vizsgáljuk, állhat-e az ige után főnévi igenév illetve mellékmondat:

I. faire ige szerepét a magyarban a -tat, -tet műveltető képző tölti be.

devoir = kell. Állhat utána főnévi igenév, személyragozott formában is. Pl. El kell mennem.

Az "El kell, hogy menjek" bővítmény felfogható alanya mellékmondatnak.

pouvoir = bir, képes, szabad, -hat, -het,. Mivel a magyarban nincs pontos megfelelő, válasszunk ki kettőt:

- megteheti: igeképzővel fejeztük ki az "Il peut le faire" mondatot.
- meg tudja tenni: ez esetben főnévi igenév állhat utána, mellékmondat azonban nem.

savoir = tud. Állhat főnévi igenévvel pl. tud uszni; és tárgyi mellékmondattal, pl. Tudja, hogy eljössz. A mellékmondattal kifejezett azonban nem azonos értelmű a főnévi igeneves bővítménnyel.

II. A deklaratív igék után a magyarban sohasem áll főnévi igenév, hanem "hogy" kötőszóval bevezetett tárgyi mellékmondat, amelyben kijelentő módu igealak áll.

pl. Remélem, hogy sikerül.

III. A szándékot kifejező igék után állhat főnévi igenév és tárgyi mellékmondat, ez esetben felszólító módu igealakkal.

pl. Sétálni akar.

Azt akarja, hogy sétáljunk.

IV. Az érzelmet kifejezők után állhat főnévi igenév, valamint "ha" kötőszóval bevezetett mellékmondat, kijelentő módu igealakkal.

pl. Szeret velünk kirándulni.

Szereti ha együtt kirándulunk.

V. A mozgást jelentő igék után állhat főnévi igenév, valamint "hogy" kötőszóval bevezetett célhatározói mellékmondat, amelyben az ige felszólító módu.

pl. Odafutott segíteni.

Odafutott, hogy segítsen.

Most vessük össze a franciában és magyarban egyértelműen elhatárolható négy csoportot, a deklaratív, a szándékot, érzelmet és mozgást kifejező igéket három szempont alapján:

1. állhat-e utánuk főnévi igenév,
2. állhat-e utánuk mellékmondat kijelentő módu igealakokkal,
3. állhat-e utánuk mellékmondat subjunctif-fal, illetve a magyarban felszólító módu igealakokkal.

Megállapíthatjuk, hogy a vizsgált tizenkét esetből nyolcnál teljes egyezsést találunk.

Főnévi igenév a szándékot, érzelmet, mozgást kifejező igék után mindkét nyelvben állhat.

Kijelentő módu mellékmondat mindkettőben a deklaratív igéket követi, a szándékot és mozgást kifejezőket egyikben sem.

Ebből következően a deklaratív igéknél egyik nyelvben sem használunk subjunctifot ill. felszólító módu igealakot, viszont a szándékot kifejező igéket franciában subjunctif, magyarban viszont felszólító módu igealakokkal álló mellékmondat követi.

Eltérést három esetben látunk:

1. Főnévi igenevet nem használunk a magyarban a deklaratív igék után.
2. A mellékmondatot illetően az érzelmet kifejező igéknél ellentétes használatot mutat a két nyelv. Franciában ezek után csak subjunctifban állhat a mellékmondat igéje, a magyarban csak kijelentő módban.
3. A mozgást jelentő igék után a franciában egyáltalán nem állhat que-vel bevezetett mellékmondat. A magyarban ezeket "hogy"-gyal bevezetett célhatározói mellékmondat követi, amelyben az igealak felszólító módu. A franciában ez kifejezhető "pour que P_{subj}" mellékmondatokkal.

Az összevetést táblázattal is szemléltethetjük:

	főn.in.		mm.ind.		mm.subj./felsz.	
	f.	m.	f.	m.	f.	m.
deklaratív	+	-	+	+	-	-
szándék	+	+	-	-	+	+
érzelem	+	+	-	+	+	-
mozgás	+	+	-	-	-	+

Miután a bővitmények alapján sikerült elkülöníteni a különböző jelentésű csoportokat, megpróbálhatunk válaszolni a dolgozat elején feltett kérdésekre.

Ehhez előbb vizsgáljuk meg, melyek voltak azok a jellemzők, amelyek alapján el tudtuk választani a csoportokat.

Mint láttuk, a deklaratív igék a vizsgált szempontokban /inf. passé, subord. compl., pronominalizáció stb./ pozitív jegyeket mutattak. Kivétel a subordonnée complétive subjonctif-fal, amelyet ezen igék után nem használhatunk.

Ahol viszont subjonctif áll a mellékmondatban, ott indicatif nem, s itt inf. passé sem lehetséges. Így alakult ki a második egység, a szándékot kifejező igék csoportja.

Subord. complétive /subj. állhat más igék után is, s ezek után sem használhatunk infinitif passé-t. Azonban az infinitif és a complétive az újabb csoportnál nem helyettesíthető névmással. Ezekből áll az érzelmet kifejező igék csoportja.

Találkoztunk olyan igékkel, amelyek a vizsgált bővitmények egyikével sem állhatnak. Egyetlen jellemzőjük, hogy az infinitif pronominalizálható. Ennek alapján különültek el a mozgást jelentő igék.

Első kérdésünk volt, módbeli segédige-e a savoir, ill. vouloir? Ahhoz, hogy ezt a savoir-ról eldönthessük, hasonlítsuk össze pl. a devoir tipikus segédigével. Mint már említettük, a devoir esetében a nominális bővitmény elhanyagolható. Ezzel szemben a savoir után állhat, s ez ugyancsak "tud" jelentésű, pl. Il sait le titre du livre.

Infinitif passé mindkettő után állhat. Tárgyi mellékmondat viszont csak a savoir után, s ez pronominalizálható. Így a savoir igének tehát önálló jelentése van, nemcsak infinitif-fel állhat. Ezáltal tehát nem felel meg a segédigék azon kritériumának, hogy önálló jelentésük nincs.

A vouloir igének ugyancsak van nominális bővitménye, pronominalizálható complétive-je, s így önálló jelentése, tehát ez

sem illik a segédigék közé; a szándékot kifejezők közé soroltuk.

Második kérdés: érzelmet fejez-e ki a croire és espérer ige? Láttuk, hogy azok az igék, amelyek egyetlen jellemzője a subordonnée complétive subjonctif-fal a érzelmet fejeznek ki. A croire és espérer után azonban nem áll subjonctif. Így már ezen egyetlen kritérium alapján is megállapíthatjuk, hogy a croire és espérer nem érzelmet fejez ki.

Harmadik kérdés: el lehet és el kell-e különíteni a szándékot, akaratot kifejező igéket ?

A táblázatból is láthatjuk, hogy a bővitmények vizsgálatának eredménye eleve elválasztotta az érzelmet és a szándékot kifejezőket. Az elkülönítést az teszi szükségessé, hogy a szándékot kifejezők bővitményei helyettesíthetők névmással, míg az érzelmet kifejezőké nem.

pl. Il souhaite partir. → Il le souhaite.

Il aime danser.* → Il l'aime.

Az utolsó kérdés a mozgást jelentő igék kontextuális jegyeinek vizsgálata volt. Mint már említettük, ezek intranzitív igék, tehát subordonnée complétive nem állhat utánuk. Csak azzal jellemezhetők, hogy az utánuk álló infinitif y névmással helyettesíthető.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy ezzel a módszerrel, tehát a bővitmények vizsgálatával már ilyen kis számú igénél is világosan el lehetett különíteni a különböző jelentéstartalmu csoportokat.

A bővitmények vizsgálata is alátámasztja a jelentés alapján történő csoportosítás szükségességét, mivel pl. a subjonctif használatának megértésénél fontos, hogy mely igéknél használhatjuk.

A deklaratív igék elkülönítésére például szükség van a függő kérdés problémáinál is. A függő kérdés ezen igék után ugyanis csak akkor vezethető be si-vel, ha az ige tagadó, felszólító stb. formában áll /6/.

Igen gyakran problémát okoz a névmással való helyettesítés is, ami a fenti módszer alkalmazásával szintén egyértelművé válik.

A módszer hiányossága ugyanakkor, hogy előfordultak igék, amelyeket mégsem tudtunk egyik csoportba sem sorolni.

Megjegyzések, következtetések

Ebben a dolgozatban csak olyan igéket vizsgáltunk, amelyeknél az ige és az utána álló főnévi igenév alanya azonos.

Kiegészítés vagy külön vizsgálat tárgyát képezhetnék azok az igék, melyeknél két alanyról van szó, s az infinitif szintén prepozíció nélkül kapcsolódik.

pl. mener q faire qc

regarder q faire qc

Ezeken kívül külön lehetne megvizsgálni azokat az igéket, amelyek után a főnévi igenév à ill. de prepozícióval kapcsolódik. A de prepozíciós alakoknál külön megfigyelést igényelne az un. performativ igék csoportja /je vous propose stb./.

Végül általában a prepozícióval kapcsolódóaknál meg lehetne vizsgálni, hogyan függ össze a mindenkori nominális bővítő és a névmással való helyettesítés.

	N	Inf.p.	ppv ₁	que P	que Ps	ppv ₂
faire	/+/-	-	-	+	+	+
devoir	/+/-	+	-	-	-	-
pouvoir	-	+	/+/-	-	-	-
savoir	/+/-	+	-	+	-	+
affirmer	+	+	+	+	-	+
avouer	+	+	+	+	-	+
croire	+	+	+	+	-	+
déclarer	+	+	+	+	-	+
dire	+	+	+	+	-	+
espérer	+	+	+	+	-	+
estimer	+	+	+	+	-	+
nier	+	+	+	+	+	+
penser	+	+	+	+	-	+
prétendre	+	+	+	+	-	+
proclamer	+	+	+	+	-	+
raconter	+	+	+	+	-	+
supposer	+	+	+	+	+	+
désirer	+	-	+	-	+	+
souhaiter	+	-	+	-	+	+
vouloir	+	-	+	-	+	+
adorer	+	-	-	-	+	-
aimer	+	-	-	-	+	-
détester	+	-	-	-	+	-
hair	+	-	-	-	+	-
préférer	+	-	-	-	+	-
accoiror	-	-	+	-	-	-
aller	-	-	+	-	-	-
courir	-	-	+	-	-	-
descendre	/+/-	-	+	-	-	-
monter	/+/-	-	+	-	-	-
partir	-	-	+	-	-	-
rentrer	-	-	+	-	-	-
retourner	/+/-	-	+	-	-	-
venir	-	-	+	-	-	-
cser	-	-	-	-	-	-
compter	/+/-	-	y	+	-	y
paraître	-	+	-	-	-	-
sembler	-	+	-	-	-	-

Jegyzetek

1. Godel, R.: Verbes d'état et verbes d'événement
CFS 9 /1950, Genève/ 33-49 /
Landin, E.: Étude sur les constructions de certains verbes
exprimant la prière, la hâte et la nécessité,
/Uppsala, 1938./
Erről: WAGNER, R.L.: /Romania LXVI 1940-41.
541-543/
2. Mauger, G.: Grammaire pratique du français d'aujourd'hui,
Hachette, Paris 1968. pp. 286-287.:
/pouvoir, devoir, vouloir/
Hartmann, L. - Dutreuilh, E.: Grammaire française.
Éditions de l'École, Paris 1962. pp. 176-177.:
/devoir, pouvoir, faire/

Győry, J. - Zigány, M.: Francia nyelvtan az ált. gimnáziumok számára, Tankönyvkiadó, Bp. 1965. pp.
103-104. /vouloir, pouvoir, valoir, devoir, savoir/

Steinberg, N.: Grammaire française, Leningrad 1972. p. 203.:
/devoir, falloir, pouvoir, savoir, vouloir/

Francia leíró nyelvtan. Közoktatási Kiadóvállalat, Bp.
1952. p. 241: csak 2 módbeli segédige: pouvoir és devoir.
Benveniste, E.: Structure des relations d'auxiliarité,
Acta Linguistica Hafniensia 9, 1: 1-15 /1965/
3. Glatigny, M.: Remarques sur le subjonctif,
Le Français dans le Monde, 122. /1976/17:17-25. A
Szerző megemlíti, hogy a mai francia nyelvhasználatban terjed az espérer ige után a subjonctif használata. A "J" espère qu'il vienne." mondatot azonban ő sem tartja helyesnek, mivel szerinte az espérer nem érzelmi tartalmat fejez ki.
4. Référovskaia, E.A. - Vassiliéva, A.K.: Essai de grammaire française /Cours théorique/ I. p. 318.
Grevisse, M.: Le Bon Usage, Duculot, Gembloux/Belgique/
1969. p. 1045., 1056.

5. Gross, M.: Grammaire transformationnelle du français:
syntaxe du verbe. Larousse, Paris 1968.
a. pp. 75-76: Jean monte voir Pirre. → Jean y monte.
b. p. 77: savoir + inf. passé.
c. p. 84: croire, penser → le/y
d. p. 87: aimer que Ps → *le
6. Kelemen Jolán: Syntaxe du français moderne,
Tankönyvkiadó, Bp. 1968. p. 127.

A kérdés legfontosabb magyar irodalma:

A mai magyar nyelv rendszere. Leiró nyelvtan III.

/Sz.: Tompa József, Akadémiai Kiadó 1962/

H. Molnár Ilona: Az igei csoport, különös tekintettel a
vonzatokra /Ált. Nyelvéleti Tan. VI. 1969/

Elekfi L.: Az igék szótári ábrázolása.

/Szótártani Tanulmányok, 1976/

Summary

Classification of French Verbs
on the Basis of their Meaning and their Complements

Anna Sörös

The paper aims at classifying the verbs on the basis of their meaning, not in an intuitive way but according to their complements.

We examined verbs that have infinitive without preposition as their government. The criteria are whether the verb can bear a nominal complement, past infinitive /infinitif passé/, an indicative or subjunctive clause and whether the complements can be pronominalized. After the evaluation of the results we can state that verbs with the same distribution fall in the same semantic group as well.

The method of examining the distribution first and then classifying the verbs made possible to separate the verb groups more clearly. It is remarkable especially in the use of the subjunctive mood that the place of some verbs accounted for as "exceptional" so far is also evident.

SZÉKELY GÁBOR
Szintaktikai szabályszerűségek
a vogul népköltészetben

1. Bevezetés

Az obi-ugor népek népköltészetével behatóan Steinitz /1941/ és Austerlitz /1958/ foglalkozott, megállapításaik nagy része az osztják anyag alapján történt, a vogulra csak utaltak. Ezt azért tehették meg, mivel a két rokon nép népköltészete lényegében azonos sajátosságokat mutat. Steinitz az osztják /és a vogul/ dalok versszerkezetét, a paralelizmust, a figura etymologicaikat és a poétikai formákat tárgyalja a 30-as években gyűjtött anyaga alapján. Austerlitz is a Steinitz gyűjtésre támaszkodva von le következtetéseket az obi-ugor népek népköltészetének sajátosságaira vonatkozóan. Világos, áttekinthető elemzését adja az obi-ugor metrikának, amelynek legjellemzőbb vonása az ismétlés, ezen belül a paralelizmusnak és egyik típusának, az általa terraszos szerkezetnek nevezett strukturáknak tulajdonít nagy jelentőséget.

A Munkácsi vagy a Kannisto által gyűjtött szövegek olvasásakor hamar feltűnik a vogul népköltészeti szövegek egy-csoportjának az a tulajdonsága, amelyet a Munkácsi diszitó jelzőnek nevezett. "A vogul költői nyelvnek egy...külön sajátosságát alkotják a diszitó jelzők /epitheton ornans/, minők főképp a műgonddal előadott énekek majdnem minden gondolatszakában találhatók... Ritkán állanak egyetlen szóból ... hanem rendszeren több, még pedig gyakran egymásra vonatkozó szóból, amidőn a jelzőt az előbbi "egyszerű" fajtájával szemben "csoportosított" nak nevezhetjük" /Munkácsi 1902/. A dolgozat a vogul népköltészeti alkotások egy meghatározott műfajára, az ún. epikus és sorsénekekre jellemző diszitó jelzők vizsgálatával foglalkozik¹.

A formális logikai /szemiotikai/ nyelvelmélet célja legáltalánosabban úgy fogalmazható meg, mint azoknak a szintaktikai, szemantikai és pragmatikai konvencióknak interszubjektív módon történő rekonstrukciója, amelyek szövegek előállítására és megértésére egy adott nyelvközösségen belül intézményesültek. Célszerűnek látszik ebből kiindulva feltételezni, hogy egy adott nyelvközösségen belül az irodalmi szövegek előállítására és megértésére is intézményesültek bizonyos szintaktikai, szemantikai és pragmatikai konvenciók. A dolgozat célja a vogul népköltészeti alkotások egy csoportjára jellemző bizonyos szintaktikai konvenciók, a diszitó jelzős szerkezetek le-

írása és explicit módon történő bemutatása.²

Abból az alapvető hipotézisből indulunk ki, hogy a vogul nyelvi közösségben meghatározott típusú irodalmi szövegek előállítására és megértésére intézményesült szintaktikai konvenciók leírhatók egy részgrammatika keretén belül³. Hogy feltevésünket bizonyíthassuk, létre kell hoznunk egy olyan szintaxisrendszert a vogul nyelv egy meghatározott fragmentumára vonatkozólag, amely a lehető legpontosabban tükrözi a nyelvi tényezőket és összhangban van a modern nyelvelméleti kutatások jelenlegi állásával. Az általunk alkalmazott módszer csak egy a lehetséges módszerek közül, bizonyos tudományelméleti és módszertani okok /pontos fogalomalkotás, egyszerűség, világosság, ellentmondásmentesség stb./ miatt választottuk az alább bevezetésre kerülő szintaxisrendszert. A szintaxisrendszer hipotézisként, a nyelvi jelenségek leírására alkalmas modellként szolgál, és mint ilyen a tudományos modellalkotás követelményeit elégíti ki.

2. Produkciós rendszerek

A vogul népköltészet diszitó jelzőnek nevezett sajátosságát a szemiotikában használatos szintaxis fogalom alapján határozzuk meg. A szintaxis legáltalánosabban, a természetes nyelvek vonatkozásában úgy fogalmazható meg, mint a nyelvi jelek egymáshoz való kapcsolódásának leírása, figyelmen kívül hagyva a szemantikai és a pragmatikai aspektusokat.⁴

A tudományos fogalomalkotás elméleti igényével és pontosságával fellépő jelenlegi nyelvészeti irányzatok egy része lényegében a produkciós rendszerek elméletén alapul /Kratzer 1973./, amely a következőt jelenti. Egy P produkciós rendszer egy rendezett páros $P = \langle V, R \rangle$, amelynek első eleme V, a második eleme R, ahol V szótár, R pedig a produkciós szabályok véges nem üres halmaza. Természetesen az itt definiált produkciós rendszer fogalma a különböző grammatikaelméletekben technikailag-gyakorlatilag különbözőképpen valósulhat meg. Így ismeretes ilyen vonatkozásban Chomsky transzformációs generatív grammatikája /Chomsky 1975/, a különböző logikai grammatikák:

Lewis kategóriális grammatikája /Lewis 1970./, Cresswell λ kategóriális grammatikája, /Cresswell 1973/, a Montague-grammatika /Montague 1970, 1973, Partee 1976/. Dolgozatunkban a Montague grammatika szintaxiselméletét fogjuk alkalmazni egy uráli nyelvre, a vogulra. Tudomásunk szerint még ez idáig ilyen irányú kísérlet nem történt ⁵.

A Montague grammatika szintaxiselméletének megfelelően a következőképpen járul el. Először megfogalmazzuk azokat az alapszintaktikai kategóriákat, amelyek a vogul nyelv egy általunk vizsgált fragmentumára érvényesek. A fragmentumba nem tartoznak bele a vogul nyelv mondatai, csak a komplex terminusok: az összetett köznevek, vagy ahogy a bevezetőben neveztük, a diszitó jelzős köznevek alapalakjai és függő esetei. ⁶ Ezután meghatározzuk az alap szintaktikai kategóriák elemeit, azaz a vogul nyelv fragmentumának szótárát, és a vogul nyelv agglutinációs jellege miatt az agglutinációs elemek szótárát. Utolsó lépésként leírjuk azokat a produkciós szabályokat, amelyek alkalmazásának eredményeként komplex szintaktikai kategóriát kapunk.

3. Szótár

Az alapszintaktikai kategóriák meghatározásánál a hagyományos grammatikai leírást vettük alapul /Rombandeeva 1973/, az ott szereplő, a fragmentumba beletartozó szófajok alkotják a szintaktikai kategóriákat. A vogul nyelv fragmentumára érvényes alapszintaktikai kategóriák a következők:

- N, azaz a személynevek és a földrajzi nevek kategóriája,
- KN, azaz a köznevek kategóriája,
- In1, azaz a folyamatos melléknévi igenév kategóriája,
- In2, azaz a befejezett melléknévi igenév kategóriája,
- J, azaz a jelző kategóriája,
- SzN, azaz a szónév kategóriája,
- M, azaz a mutatónévmás kategóriája,
- H, azaz a határozó kategóriája.

Az általunk vizsgált fragmentum szótára a következő:

N={Lūsəm "Lozva folyó", Matron-ēkwa "Matron-asszony"
 KN={āś "apa", āwi "ajtó", āḡkwəl "fatörzs", ḡāp "csónak",
 ḡār "rénbika", ḡum "férfi", kwāḡy "kötél",
 kwol "ház", mā "föld", hāḡk "vörösfenyő", ori "agár",
 ōtar "fejedelemhős, bálványhős", ōwəl "vég",
 posəm "kormány", sāli "rénszarvas", sāś "térd, tő",
 sūnt "nyílás", ēōrəm "isten", uj "állat", ul'a "tűz",
 wor "erdő", pajp "puttany", pil "bogyó"},
 In1= {alne "ölő", jalne "járó", jine "jövő", minne "menő",
 nēḡlne "kötő", ōlne "lévő", ōhśne "biró"},
 In2= {ōśəm "birt", sēlsəm "szerzett", tēləm "fakadt",
 tēm "evett", ūnləm "lakott"},
 J= {āwiḡ "ajtós", joməs "jó, szép", jōrən "szamojéd",
 kwoḡsiḡ "karmos", mān "kis", posmiḡ "kormányos", sarḡ
 "üszkös", tāk "erős", tēpiḡ "táplálékos", towliḡ
 "szárnyas", uḡiḡ "javorbőrös"},
 SzN= akw "egy", ātpən "ötven" sāt "hét", saw "sok"},
 M= {tī "ez, ezen"},
 H= {alil' "felülről", lapa "közel", pēs "régóta"}.

Az agglutinációs elemek szótára:

plur={-ət "-k"},
 poss1={-əm "-m"},
 poss2={-te "-a, -i"},
 lat={nə "ba, bbe, -ra, -re"},
 loc={-t "-ban, -ben"},
 abl={nəl "-bóli, -ből"}.

4. Produkciós szabályok

Szintaktikai szabályok:

- S1. $\langle F_1, \langle KN, In1 \rangle, In1 \rangle,$
- S2. $\langle F_2, \langle In1, Kn \rangle, KN \rangle,$
- S3. $\langle F_3, \langle AV, In1 \rangle, In1 \rangle,$
- S4. $\langle F_4, \langle H, Dn1 \rangle, In1 \rangle,$
- S5. $\langle F_5, \langle KN, In2 \rangle, In2 \rangle,$
- S6. $\langle F_6, \langle In2, KN \rangle, KN \rangle,$
- S7. $\langle F_7, \langle AV, In2 \rangle, In2 \rangle,$
- S8. $\langle F_8, \langle H, In2 \rangle, In2 \rangle,$
- S9. $\langle F_9, \langle KN, KN \rangle, KN \rangle,$
- S10. $\langle F_{10}, \langle J, KN \rangle, KN \rangle,$
- S11. $\langle F_{11}, \langle J, N \rangle, N \rangle,$
- S12. $\langle F_{12}, \langle SzN, KN \rangle, KN \rangle,$
- S13. $\langle F_{13}, \langle M, KN \rangle, KN \rangle,$

A bázishoz tartozó szintaktikai szabályok:

- S_b1. $\langle G_{\text{plur}}, \langle KN, -\text{ət} \rangle, KN \rangle,$
- S_b2. $\langle G_{\text{poss1}}, \langle KN, -\text{əm} \rangle, KN \rangle,$
- S_b3. $\langle G_{\text{poss2}}, \langle KN, -\text{te} \rangle, KN \rangle,$

Agglutinációs szintaktikai szabályok:

- S_a1. $\langle G_{\text{lat}}, \langle KN, -\text{nə} \rangle, AV \rangle,$
- S_a2. $\langle G_{\text{lat}}, \langle N, -\text{nə} \rangle, AV \rangle,$
- S_a3. $\langle G_{\text{loc}}, \langle KN, -\text{t} \rangle, AV \rangle,$
- S_a4. $\langle G_{\text{abl}}, \langle KN, -\text{nəl} \rangle, AV \rangle. \quad ?$

Az alap szintaktikai kategóriákból a fent meghatározott szintaktikai szabályokkal összetett szintaktikai kategóriákat tudunk létrehozni, azaz a komplex szintaktikai kategóriák elemi összefüggésit be tudjuk mutatni. A szabályokat a következőképpen olvashatjuk és értelmezhetjük. Példaként vegyük az S1. $\langle F_1, \langle KN, In1 \rangle, In1 \rangle$ szabályt. Ebben az esetben az F_1 annak a strukturális operációnak a szimbóluma, amelynek feladata a KN és az In1 alap szintaktikai kategóriák mint bemenő elemek

összekapcsolása, és eredményként az Inl összetett szintaktikai kategória előállítását. Az egész folyamatot szintaktikai szabálynak nevezzük, és S₁-gyel szimbolizáljuk. A többi szabály is hasonlóképpen olvasható és értelmezhető, csak a szintaktikai kategória -szimbólumok lesznek mások.

A szintaktikai szabályokat a nyelvi tényeknek megfelelően állapítottuk meg, és szigorú szórendet állapítanak meg, és szigorú szórendet állapítanak meg. Ez összhangban áll a vogul nyelv azon közismert tulajdonságával, hogy szórendi szempontból kötött nyelv. Ez a jelenség nemcsak a vogul nyelv sajátossága, hanem az uráli nyelvek általános szórendi szabályának mondható ki, hogy a rectum /bővítmeny/ általában megelőzi a regent /a szerkezet alaptagját/, így a jelző a jelzett szót, a tárgy az igét, a határozó a meghatározottat /Hajdu 1966/⁸.

Az agglutinációs szintaktikai szabályoknál található AV szintaktikai szimbólum nem szerepel az alap szintaktikai kategóriák között. Bevezetését a vogul nyelv agglutinációs jellege indokolja, mivel a főnevek függő esetei más szintaktikai viszonyokat tükröznek mint az alapalakok. A felmerült agglutinációs problémák megoldására célszerűnek látszik egy G_{aggl} operator bevezetése a szintaxisba, feladata lényegében megegyezik az F strukturális operatoréval: egy alap szintaktikai kategóriát és egy agglutinációs elemet kapcsol össze egymással és eredményként vagy más szintaktikai kategóriát /AV/, vagy a bemenő szintaktikai kategóriát kapjuk az agglutinált elemmel összekapcsolva. Az előbbi jelölésére az S_a szimbólumot, az utóbbi-éra az S_b-t használjuk. Tehát az S_a szimbólum az az agglutinációs szintaktikai szabály, amelynek alkalmazásával szintaktikai kategóriát váltott, agglutináló elemmel ellátott szintaktikai kategóriát kapunk, az S_b pedig az a bázishoz tartozó agglutinációs szintaktikai szabály, amivel a szintaktikai kategóriát nem változtató, agglutináló elemmel összekapcsolt szintaktikai kategóriát kapunk.⁹

A P produkciós rendszer a meghatározások alapján a következőképpen alakul. A P^w produkciós rendszer a vogul nyelv fenti fragmentumára vonatkozóan egy rendezett páros P^w = <V^w, R^w> ahol V^w szóárba tartozik

1. az alap szintaktikai kategóriák halmaza /B/,
2. a vogul nyelv fragmentumának szótára /V_T/,
3. az agglutináló elemek szótára /Aggl/,

az R^w produkciós szabály halmazába tartozik.

1. a komplex szintaktikai kategóriát produkáló szintaktikai szabályok halmaza $/S/$,
2. a bázishoz tartozó agglutinációs szabályok halmaza $/S_b/$,
3. Az agglutinációs szintaktikai szabályok halmaza $/S_a/$.

Formálisan reprezentálva:

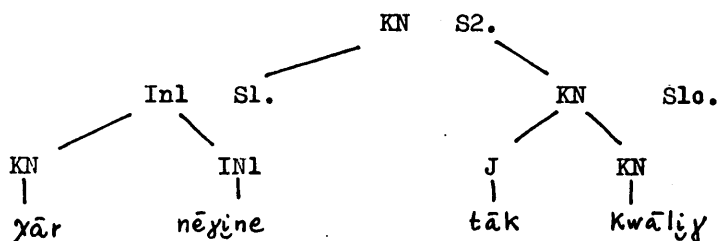
$$P^w = \langle V^w, R^w \rangle, \text{ ahol } V^w = B \cup V_T \cup \text{Aggl}, \text{ és} \\ R^w = S \cup S_a \cup S_b . \text{ lo}$$

A továbbiakban néhány gyakorlati példán és elemzésen keresztül mutatjuk be szintaxisrendszerünk alkalmazhatóságát.

5. Példák és elemzések

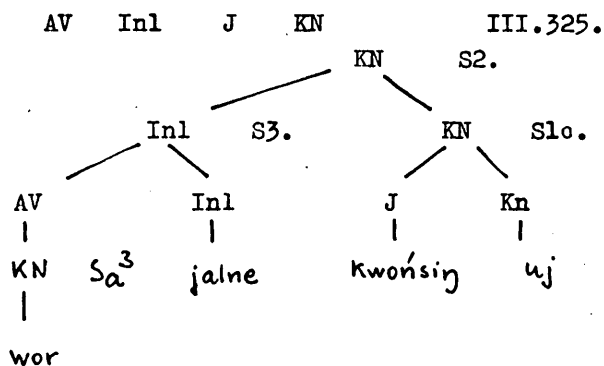
/1/ xār nēyine tāk kwālǵ "szavasbika kötő erős kötel" II.16.¹¹

A példa az alap szintaktikai kategóriák bevezetésével a következőképpen formalizálható: KN, Inl, J, KN. A formalizálásnál úgy jártunk el, hogy a vogul nyelvi szavakat a szótár és a fordítás alapján kategóriaszimbólumokkal írtuk át, és a kapott szintaktikai láncra megállapíthatók a szintaktikai szabályok. Az elemzés bemutatására a jobb áttekinthetőség kedvéért az ágrajzot választjuk. Az /1/ példa elemzése ágrajz formájában a következőképpen néz ki:

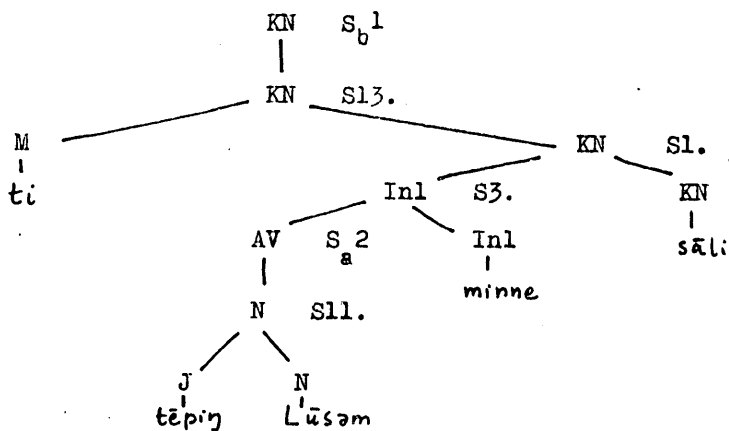

A komplex szintaktikai kategóriák mellett szereplő szabálysimbólumok jelzik, hogy a kategóriát melyik szintaktikai szabállyal hoztuk létre.

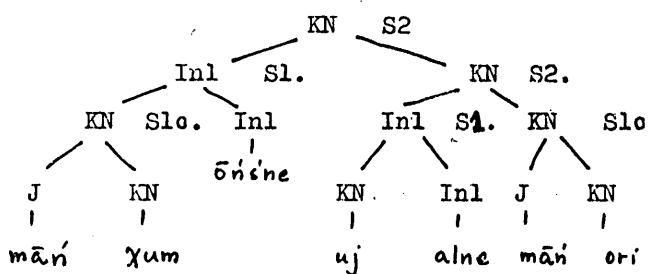
/2/ wort jalne kwońsǵ uǵ "erdőben járó karmos állat" III.325.

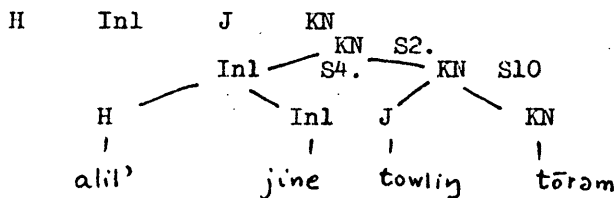
/3/ ti tēpiḡ Lūsamḡ mīme sāli "Ezen táplálékos Lozvára menő
M J AV Inl KN rének" IV.29.

/4/ mānḡum ōñsne ujalne māñ ori "kis ember tulajdonát tevő vad
J KN Inl KN Inl J KN élő kis agár" III.259.

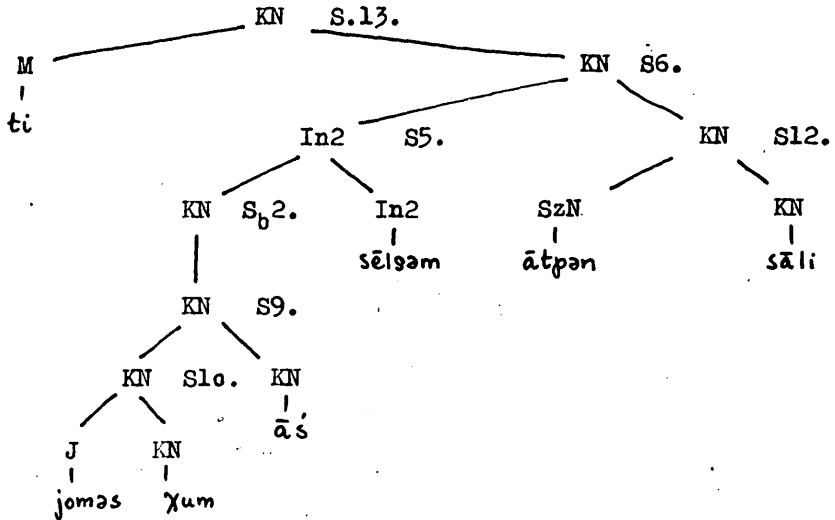

/5/ alil' jine towliḡ tōram "alulról jövő szárnyas isten"
II.161.

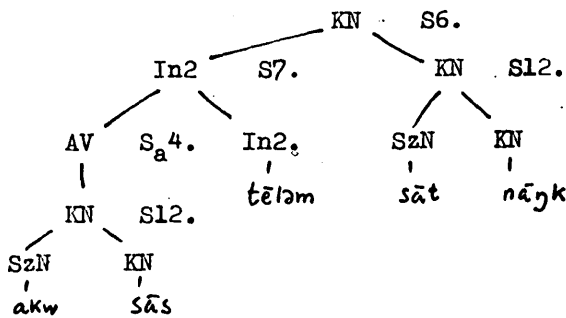
/6/ ti joməs ɣum aśəm sɛlsəm ātpən sālɪ
"ez a jó férfi atyám"

M J KN KN In2 SzN KN szerezte ötven rén" IV.44.

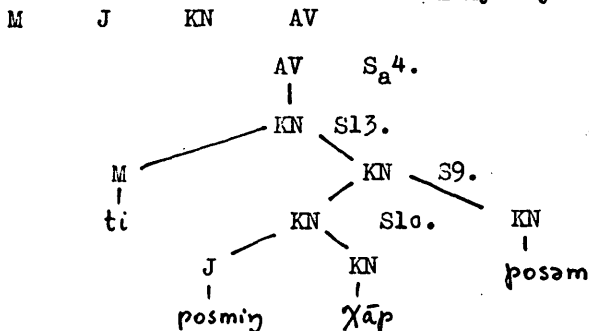

/7/ akw səsənəl tɛlɛm sāt nāɣk "egy többől fakadt hét fenyő"

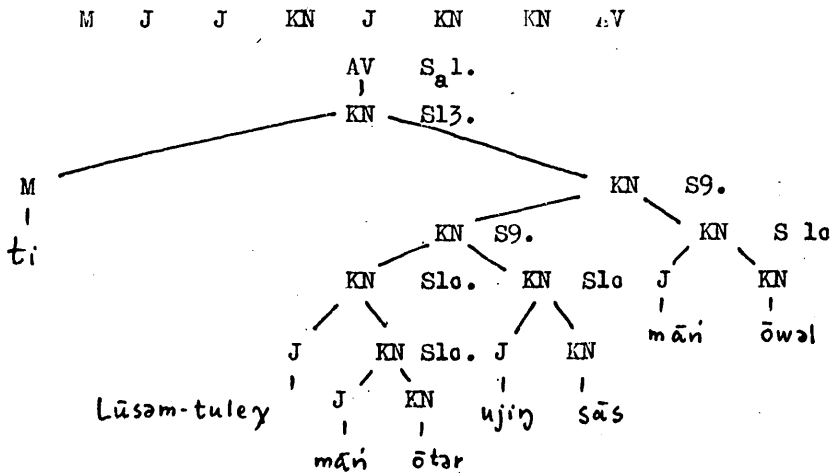
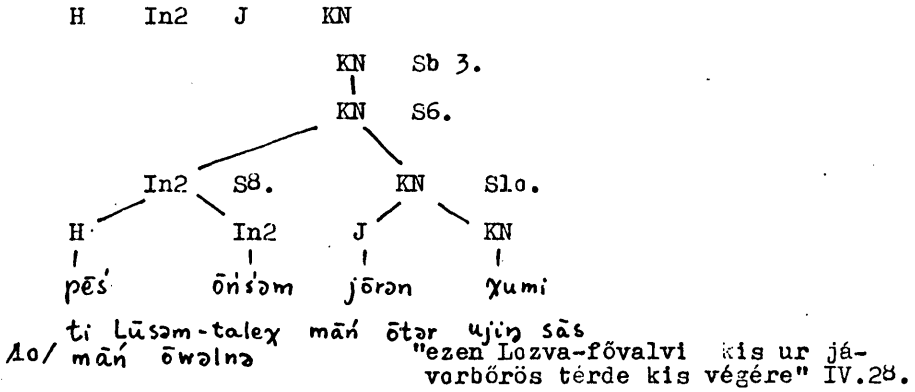
SzN AV In2 SzN KN II.166.

/8/ ti posmiŋ ɣāp posəmna "ezen kormányos ladik kor-
mányhelyére" IV. 28.

19/ pēs' ōh'səm jōrən xumite "régóta birt szamojéd férje"
IV.81.

A további példák elemzését a megszerzett rutinnal maga az olvasó is elvégezheti a megadott fordítások és a szótár alapján.

/11/lapa öine māt	"közel fekvő vidékek"	II. 58.
/12/ulā tēm sarin ānkwāl	"tűz égette üszkös oszlop"	IV.22.
/13/ti Matron ēkwa ūnlām mā	"ezen Matron-asszony lakta föld"	IV.20.
/14/āwīj kwol āwi suntna	"ajtós ház ajtó nyílásához"	IV.30.
/15/pil wātne saw pajr	"bogyó szedő sok puttony"	III.465.

6. Összegzés

A dolgozatban néhány, a vogul nyelvközösségen belül az irodalmi szövegek előállítására és megértésére intézményesült szintaktikai konvenciót mutattunk be. A szintaktikai konvenciók leírására a vogul nyelv egy fragmentumára vonatkozóan egy P^w részgrammatikát tétéleztünk fel, ez a részgrammatika csak meghatározott típusú irodalmi szövegekre érvényes, így az adott irodalmi alkotások műfaji hovatartozását jelentős mértékben meghatározza.¹² Tehát azt mondhatjuk, hogy a P^w részgrammatika egy meghatározott műfajra vonatkozik, az ún. epikus és sorsénekekre, és nem a vogul nyelv egészére. Így vannak olyan szintaktikai szabályok, amelyek csak erre a nyelvváltozatra érvényesek, ilyenek az S1., S3., S5., S7., S8., szintaktikai szabályok, míg a többi szabály a vogul nem irodalmi szövegekben is használatos, de mint elemzéseink mutatják, az irodalmi szövegek megformálásában azok is részt vesznek.

A dolgozatban tárgyalt jelenségeknek ilyen módon történő bemutatása egyrészt irodalomelméleti és módszertani, másrészt uralisztikai problémát is felvet.

Általáncs irodalomelméleti és módszertani vonatkozásban emellett próbáltunk érvelni, hogy az irodalmi művek elemzésénél lehetséges olyan megközelítés is, amely a szövegek nyelvészeti elemzését veszi alapul. Ez a kiindulópont többek között azzal is motiválható, hogy az irodalmi alkotások alapvetően a nyelvi rendszerre, mint elsődleges rendszerre épülő másodlagos rendszerek, így elsősorban a nyelvi jelenségek által megfoghatók az irodalmi alkotások.

Tehát ennek alapján felépíthetőnek látszik a modern nyelv-elméletelvi-módszertani bázisán egy explicit, racionalis alapokra helyezett irodalomelmélet, miként azt a generatív poétika eddig elért eredményei is tanúsítják/ többek között van Dijk 1972/.

Ha a vogul népköltészeti alkotásokra jellemző sajátosságok körét egyre nagyobb empirikus anyagra terjesztjük ki, továbbá ha még több szintaktikai, szemantikai és pragmatikai konvenciót fogalmazunk meg, akkor feltehetőleg lehetővé válik a rendkívül gazdag vogul folklórnak egy újfajta, racionális alapokon nyugvó műfajelméleti osztályozása.

Uralisztikai problémát vet fel az a kérdés, hogy milyen empirikus anyag alapján dolgozzuk ki egy-egy uráli nyelv szintaxisrendszerét. Az olyan nyelveknél mint a vogul és az osztják, ahol gazdag népköltészeti gyűjtések állnak a kutatók rendelkezésére és viszonylag kevés a köznapi nyelvet tükröző nyelvi anyag, csak viszonylagos és a nyelvi anyag, csak viszonylagos és a nyelvi tényeket nem egészen pontosan tükröző mondattani leírás lehetséges mindaddig, míg módszeres vizsgálat után külön nem választjuk a normál nyelvi szövegekre jellemző szintaktikai szabályokat és a jellegzetesen irodalmi szabályszerűségeket. Végül a vogul népköltészetben megtalálható szintaktikai szabályszerűségek azt is bizonyítják, hogy nem kizárólag a modern költészet vívmánya a nyelvi jeleknek a nyelvben megengedett kombinálódásán túl újabb sajátos jelkapcsolatok létrehozása, mindezeket már a népköltészet is ismerte és fel is használta.

Irodalom

Austerlitz, Robert:

1958. Ob-ugric Metrics, FF Communications N° 174. Helsinki.

Chomsky, Noam:

1975. The Logical Structure of Linguistic Theory, New-York-London.

Cresswell, M. J.

1973. Logics and Languages, London.

van Dijk, Theun A.:

1972. Some Aspects of Text Grammars, The Hague-Paris.

Hajdu Péter:

1966 Bevezetés az uráli nyelvtudományba, Budapest,
Kanyó Zoltán:

1974. A grammatikain tuli /paragrammatikai/szabályszerűségek kérdéséhez. Ih: Jelentéstan és stilisztika, Budapest 237-41.

1976. Stil und Konnotation, Lili, Vol. 6., N° 22., 63-77.

Kratzer, A. - Pause, E. - von Stechow, A.:

1973 Einführung in Theorie und Anwendung der generativen Syntax. Erster Halbband: Syntaxtheorie, Frankfurt a.M.

Lewis, D. K.:

1970 General Semantics, Synthese Vol.22. 18-67.

Montague, Richard.

1968 Pragmatics, in Raymond Klibansky /ed/: Contemporary Philosophy, Florence, 102-122.

1970. Universal Grammar, Theoria Vol.36. 373-98.

1973. The Proper Treatment of Quantification in Ordinary English. In: Approaches to Natural Language. K.J.J.

Hintikka, J. M. Moravcsik, P. Suppes, /eds/, Dordrecht.

Munkácsi Bernát:

1892-1921 Vogul Népköltési Gyűjtemény, Budapest. I-IV, köt.

1902. Vogul népköltési gyűjtemény, I. kieg.füzet XL.e.

Partes, Barbara H, /ed/:

1976. Montague Grammar, New York.

Romandeeva, E.I.

1973. Mansijskij /vogul' skij/ jazyk, Moskva.

Steinitz, Wolfgang.

1941 Ostjakische Volksdichtung und Erzählungen. 2. Teil, Stockholm, 1-61.

Thomason, R. H.:

1974. Introduction. In: Formal Philosophy. Selected Papers
of Richard Montague, New Haven and London.

Jegyzetek

1./ Az epikus énekek csoportjába tartoznak a regék, monóák istenidéző énekek, hőségeket, meaveégeket. Ezekre együttesével és rövid, egyéni változataikra, a sorségekre jellemző diszitó jelzőkkel foglalkozunk. Ez azonban nem jelenti azt, hogy kizárólagosan a fentiekre jellemző jelenségről van szó, másodlagosan előfordulhatnak más szövegekben is, de nagy számuk és változatos megjelenésük csak az epikus és sorségekre jellemző.

2./ Természetesen nem csak szintaktikai, hanem igen fontos szemantikai és pragmatikai konvenciók is intézményesültek a vogul nyelvközösségben. Mindezek vizsgálata kívül esik dolgozatunk keretein, sőt az összes szintaktikai konvenciót sem tárgyaljuk, csak a diszitó jelzős szerkezeteket.

3./ Több okból nem használjuk azt a generatív poétikában kidolgozott rendszert, miszerint az irodalmi jelenségeket a normál nyelvi szövegek előállítása után egy kiegészítő jellegű másodlatos szabályrendszer segítségével írhatjuk le /van Dijk 1972/. Ehhez először is ki kellene dolgozni a vogul nyelv szintaxisát, ami már önmagában is igen sok kérdés megoldását szükségessé tenné, másodszor csak vogul nyelvi kompetencia birtokában lehetne eldönteni a transzformációs szabályok jólformáltságát.

4./ A szemiotika ilyen felosztásának nagy jelentősége van a nyelvelmélet vonatkozásában is, mivel először nyílik alkalom arra, hogy a különböző nyelvi jelenségeket szigorúan elkülönítsük egymástól, ahogyan azt többek között a Montague grammatika rendszerében történik.

5./ A Montague grammatika szintaktikai és szemantikai szabályok rendezett párosának halmazából áll, legfontosabb része a lehetséges világok szemantikájára épített modell-elméleti szemantika. Dolgozatunkban szemantikai kérdésekkel nem foglalkozunk, bár kétségtelenül igen érdekes kérdés lenne a diszitó jelző szemantikája, így csak szintaktikai szabályokat adjuk meg az adott fragmentumra vonatkozólag. A Montague grammatika természetes nyelvekre történő alkalmazása addig csak az angol a német és az orosz nyelv fragmentumaira valósult meg.

Véleményem szerint a Montague grammatika uráli nyelvekre történő alkalmazásának elvben nincs akadálya. Az agglutinációs jelenségének leírása külön szintaktikai szabályok bevezetését tenné szükségessé, a szemantikai interpretációs komponenst pedig, amely az agglutinációs szintaktikai szabályokkal adekvát módon épül fel, mint a szintaktikai kategóriák és az agglutináló elemek közötti relációt célszerű bevezetni. A Montague által kidolgozott formális pragmatikai rendszer /Montague 1968/ és /Lewis 1970/ lehetőséget nyújt arra, hogy többek között az ige-
időket időlogika, a konjugációt a személyes névmások logikája, a különböző ítélő magatartásokat a modális logika stb. keretein belül értelmezzük. Természetesen számos elméleti és gyakorlati kérdést kell még tisztáznunk ahhoz, hogy eredményesen alkalmazzuk az agglutináló nyelvekre a logikai grammatikában kidolgozott módszereket.

6./ Ez a fragmentum igen erős leszűkítése a vogul nyelv grammatikai kategóriáinak, nem tartoznak bele az igék, a mondatmódosítók és maga a mondat kategóriája sem.

7./ A szintaktikai szabályok formalizálásánál Thomason 1974-et is figyelembe vettük. A komplex szintaktikai kategóriákra történő újabb szabályalkalmazások kötődtek, az S₁₂., S₁₃. szintaktikai szabályok, az S₀₁.-S₀₃. bázishoz tartozó szintaktikai szabályok az S_{a1}.-S_{a4}. agglutinációs szintaktikai szabályok ismételt alkalmazása nem lehetséges.

8./ A szigorúan kötött szórendtől való eltérések, amelyek szoros összefüggést mutatnak az agglutinációs jelleggel, pragmatikai tényezőkkel magyarázhatók.

9./ Egy, a dolgozatban vizsgált nyelvi anyagnál bővebb fragmentumban mindkét agglutinációs szabálytípusban a szabályok alkalmazására vonatkozóan egy olyan rendezési relációt kell bevezetni, amely előírja a szabályok alkalmazásának lehetséges sorrendjét.

10./ Az $\cup$ jel a halmazelméletben használatos unió fogalmának jele.

11./ A vogul nyelvi példákra történő hivatkozás: Munkácsi 1892-1921. I-IV. A római szám a kötetszámat, az arab szám a lapszámat jelöli.

12./ Az ilyen részgrammatikák lehetőségére Kanyó 1974, 1976 hívja fel a figyelmet, a dolgozatban az ő elgondolásait vettük figyelembe.

Summary

Syntactic Rules in Vogul Folk-Poetry

Gábor Székely

An attempt has been made by the author to examine the so-called 'epitheton ornans' phenomena characteristic of a specific type of Vogul folk-poetry with the help of modern methods provided by the theory of language and literature. According to his hypothesis certain syntactic conventions have been institutionalized in the Vogul language-community in order to make the generating and understanding of literary texts possible. The aim of the present paper is to describe and explicitly present these conventions. He argues that it is possible to describe the given conventions in the frames of a subgrammar which has been worked out by the basis of the theory of syntax of Montague grammar. The suggested P^W subgrammar has connotation to a well-defined language variation i.e. to a specific genre, the epic 'fate songs'.

VASTAG GYÖRGYI

Az egyszerű és az összetett mondatok gyakoriságának
és a szerkesztettségnek nemzedékek szerinti vizsgálata
Röszke nyelvjárásában

Általában elterjedt az a nézet, hogy a magyar paraszt ritkán s keveset szól. Elég néhány régebbi irodalmi alkotás paraszthalakjára gondolnunk, akik szűkszavúak, mondanivalójukat tömondatok vagy egyszerű bővített mondatokban fogalmazták meg. Nem vonom kétségbe ennek reális alapját, csak megjegyzem, hogy mint annyi minden, napjainkra ez is változott.

Dolgozatom megírásának oka nem a fenti nézet cáfolása, bár ezt is tehetném, mivel adatközlőim mind falusi, tanyai emberek. A gyűjtött szöveg alapján az élőbeszéd mondatszerkesztési sajátosságait vizsgáltam, ott, ahol ez talán még a legeredetibb formában megtalálható, a nyelvjárásban.

E feldolgozás terjedelme kevésbé túlrözi a befektetett munkát. Maga a szöveggyűjtés és lejegyzés igen sok időt, fáradságot jelent; s a két táblázat egy-egy számadata mögött is sok mondatelemző munka, majd számlálások és számítások sora huzódik meg. /Vö.: Deme L. 1971., 16-17. o./

A gyűjtést saját falumban, Röszkén végeztem. A község Szegedtől 15 km-re, Csongrád megye déli részén, a Tisza holtágának jobb partján fekszik. Négy ezer lakosa van, kiterjedt tanyavilággal rendelkezik. A nyelvjárási jelenségek szempontjából a déli nyelvjárástípushoz tartozik, legjellemzőbb hangtani sajátága az ö-zés.

A falu történetéről röviden azért szólok, mert adatközlőim közül néhányan régi néphagyományokkal kapcsolatos eleményeiket elevenítik föl.

Röszke már a középkorban virágzó falu volt, a XV. századból fennmaradt a község nevének eredeti alakja: Recke, Rösške. A török hódoltság idején a település csaknem teljesen elnéptelenedett, majd a XVIII. század elején a tiszai határőrség Szegedről kiszorult grancsárjai telepedtek itt le. Bár a század végén a határőrség kivonult, többen itt maradtak és elmagyarosodtak. A falu lakosai zöldség- és dohánytermesztéssel foglalkoztak. A XIX. század közepétől áttértek a paprika termesztésre, s ez egész napjainkig meghatározza a falu életét, fejlődésének irányát. /Bálint S. 1976/

A lakosság nagy része termelőszövetkezeti tag, egyre nő azonban, főleg a fiatalok körében, a Szegeden dolgozók száma. Szeged közelsége kedvezően hat a falu gazdasági, kulturális fejlődésére, ugyanakkor meggyorsítja a néphagyományok feledésbe merülését és a nyelvjárás elszintelenedését. Az utóbbi évek eredményes törekvései igyekeznek lassítani ezt a folyamatot.

A gyűjtés során elsődleges szempontom volt, hogy adatközlőim született röszeikiek legyenek, ma is községünkben éljenek, dolgozzanak. Mivel a mondatszerkezeti sajátságok nemzedékek és nemek szerint vizsgálataát terveztem, adatközlőim megoszlása a következő:

nemenként:	3 férfi - 3 nő
nemzedékenként:	1 időse férfi ill. nő
	1 középkorú férfi ill. nő
	1 fiatal férfi ill. nő,

tehát összesen hat fő.

Ahhoz, hogy a felvételek megfelelő minőségűek legyenek, több szempontot figyelembe kellett vennem. Olyan adatközlőket választottam, akiket régóta ismertem, meggyőződhettem beszédstílusukról. Előzetesen megállapodtunk a felvétel időpontjában, s a beszédhelyzet természetessége érdekében otthonunkban kerestem fel őket. Csak ketten tartózkodtunk a helyiségben, így kiküszöbölve ki a családtagok esetleges kiegészítéseit, ami dolgozatom szempontjából zavaró lett volna. A munka befejeztével azonban nagyobb körben hallgattuk vissza, s esetenként meg is beszéltük az elmondottakat.

A téma személyenként más és más, de annyiban azonos, hogy mondegynyik élményelmondás. A következő témakörök fordulnak elő:

A Magyarai Jenőné /32 éves/ : Megismerkedésünk s lakodal-
munk

B Tanács Szilveszter /33 éves/: Öregapáméknál

C Ábrahám Antalnén /49 éves/ : A Hasító Együttesben

D Farkas Cs. Péter /46 éves/: A csutri és a lakodalom

E Baráth Ferencné /65 éves/: Bálázás az én időmben

F Molnár Flórián /92 éves/: Fiatalkori szórakozásaim

Alapvető fontossága, hogy összefüggő szöveget vizsgáljak, ezért arra törekedtem, hogy lehetőleg ne kelljen megszakítani a folyamatos beszédet. Bár vázlatosan megtárgyaltuk a témát, előfordult, hogy adatközlőm eltért az eredeti gondolatától, mivel egy-egy emlék hosszabb, rövidebb elmélkedést hozott a felszínre. A folyamatosság érdekében azonban mégsem állítottam le.

A gyűjtést a nyelvjárási anyagfeldolgozás egyik legnehezebb része, a lejegyzés követte. Mivel hangtani szempontok ebben a vizsgálatomban nem játszanak szerepet, most nem törekedtem teljes fonetikai hűsége, nem jelöltem hangszínárnyalatokat stb.

A fő problémát nem is a hangok jelölése, hanem a mondat-határok megállapítása okozta. Az élőbeszédben közel sem olyan egyértelmű, mint egy írott szöveg esetében, az, hogy hol ér véget a mondat, hova tehetünk valamilyen írásjelet. Vidra Klára a "Mondategységek elhatárolása beszélt nyelvi környezetben" c. cikkében /MNy.LXXII.198.o./ számba veszi a mondat-határt jelző tényezőket. Ezek elvi támpontot adtak, a feldolgozás során mégis számtalan nehezen eldönthető esettel találkoztam. A következőkben példákkal szeretném illusztrálni, hogyan jártam el a mondat-egységek, a mondat-egységek elhatárolása során, Vidra Klára már említett cikkét, valamint Deme László: Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata c. könyvének /Akadémiai Kiadó, Bp. 1971./ e témára vonatkozó szempontjait szem előtt tartva. A kötőszók szerepének tisztázására Vidra Klára hívja fel a figyelmet. Felvételeim alapján azt szeretném bizonyítani, hogy ezek az elemek sok esetben mennyire nem meghatározóak, mivel nem eredeti funkciójukban szerepelnek. Az alárendelő viszonyt jelölő kötőszók gyakran éppen hogy nem két mondat-egységet kötnek össze, hanem új mondat-egység kezdetét jelzik. /A példákat, ott ahol szükséges, szövegkörnyezetben idézem az érthetőség kedvéért.

pl. Azután vótam én mindönféle kártyázó, kuglis, kuglis bolongya. Utyhogy asztán a zurekka kuglisztam, mán mikó

legény vótam./

A "de" kötőszó nemcsak ellentétes kapcsolat, hanem valami-
lyen inóulat kifejezőjeként is szerepelhet, ilyenkor új mondat-
egész kezdetét jelzi. /pl. A bál akkó se tartott tovább. De vót
annyi nép a zúton, hogy az szörnyű vót!/Az is előfordul, s az
általam gyűjtött anyagban ez a leggyakoribb, hogy valamilyen
más nyelvi elem szerepel kötőszóként, de funkciótlanul, egyedül
a folyamatosságot biztosítva. Erre a számos példa közül néhányat idézek.

Általános az asztán "azután" határozószó ilyen célú használá-
lata. /pl. Asztán eccör münk is aszt emöntünk ugy másik faluba.
Asztán hát így vót. Asztán mán akkora löttem na, hát hogy mos-
mán e birtam mönni harangozni, akkó eloptam a puskát szt e-
möntem nyulászni/ Különösen az utolsó mondatnál bizonyítható jól
a határozó funkciótlan beépítése, mivel ez egyik adatközlő első
mondata, tehát az asztán semmilyen időviszonyt nem jelölhet.

Igy tehát a kötőszókra, mint összekapcsoló, viszonyjelölő
elemekre nemigen támaszkodhattam, mert mint a fentiekben is lát-
szik, gyakran szervetlenül ékelődnek, az időnyerés céljából al-
kalmazott megnyilvánulások.

Szemponctom volt a mondathatárok megállapításában a hanglejtés
és az akusztikai szünet egybeesése is. Nem kívánom, - s írásban
erre nincs is lehetőség - bizonyítani, hogy a természetes be-
szédben erre sem mindig lehet támaszkodni, mert egyéntől függően
véget érhet a kijelentő mondat emelkedő hanglejtéssel is. Emel-
lett egy levegővétellel több önálló gondolategységet is képesek
voltak adatközlőim formába önteni, s így az akusztikai szünetre
várva, főleg a nőknél, nem lett volna ritka a 13-15 mondat-
egész. Ezekben az esetekben szükséges volt a tartalmilag közvet-
lenül összetartozó egységek mondategységként való elhatárolása.
Ebben a predikativ szerkezetek megtalálása vezetett eredményhez.
A szorosabb gondolategységhez tartozó predikativ maggal rendel-
kező mondategységek alkotnak egy mondategységet.

A mondathatárok megállapítása mellett a mondat-
egységekre tagolása a következő alapvető feltétele a vizsgálatok-
nak.

A mondategységnek feltétlenül tartalmaznia kell valamilyen új predikatív mozzanatot. Mindenek előtt le kell szögezmem, mit jelent a predikatív mozzanat, illetve mi az, ami nem tartozik ebbe a kategóriába. Predikatív mozzanat esetén szerepelnie kell egy grammatikailag önálló állítmánynak. Ezek alapján tehát a főnévi igenév önmagában nem képezheti önálló mondategység alapját. Így a következő mondat csak két mondategységre osztható: Hát utánna, hát előtte nagyon sok hozzákészülés, sátozt csinálni birkát nyuzni, aprójószág pucolás, ijesmi van, ¹mán előtte egy héttel mökkezdődik.² A főnévi igenév itt inkább főnév értékben szerepel, ezért nem vettem önálló mondategységnek. Erre ellenpélda a következő két mondat, ahol az igenevek mellett nincs ugyan igei állítmány, de odaérthető: Általába cukorrépát termet, mög zabot¹, amit fojandártu köllött sokat gyomláni², a cukorrépát mög ritkitani.³ Estefelé akkó mán végesz köttünk benn¹, tyukoknak önni anni, bezárni a tyukokat³. Az első példában elő is fordul az előző mondategységben a "kell" segédige megfelelő alakja, a másodikban odaérthető, sőt szükséges is kiegészítenünk. Így már rögtön világossá válik, hogy új predikatív mozzanatról van szó, tehát jogos a 3-3 mondategységre bontás, hiszen a közlésben újat kapunk. Hangsúlyoztam ugyanis, hogy új mondategységet csak új predikatív mozzanat jelent. Ennek alapján az előbeszédben gyakran előforduló ismétlés, amelynek a határozatlanság, az elgondolkodás az oka, nem tekinthető külön mondategységnek. Pl. Mán most van egy, van egy kislányunk is.¹ Ahogy vége lött a lakodalomnak¹, asztán ugy kezdődött mökkezdődött a zélet.² / A két mondategységre tagoltam viszont a következő mondategységet: Ugy veszeköttek¹, jaj, de veszeköttek, istenöm!² Az első mondategység: "ugy veszeköttek", a a veszekedés fokára, mértékére vagy módjára utal, a második, a "de veszeköttek" pedig nyomatékot ad az előző kijelentésnek.

Továbbra is az állítmány vizsgálatánál maradva, most olyan példákat szeretnék hozni, ahol megvan ugyan a grammatikailag kifogástalan állítmány, mégsem tekintettem önálló mondategység alapjának.

A nyelvjárásban, de a köznyelvben is igen gyakran előfordul az aszongya "azt mondja" szerkezet, nem minden esetben jelentő azonban valóban a "mondást", a "kijelentést".

Olyan példákat hozok, amelyben világos a kétféle alkalmazás:

A Csóke Jóskáva odamöntünk¹, aszongya a Kazi Pista, a bank-
igazgató,² idehalgassatok³, aszongya, gyertök tük is velünk⁴,
aszongya, jáccani⁵. Az első aszongya valóban azt fejezi ki, hogy Kazi Pista szólott hozzájuk, hívta őket. A másik kettő azonban funkciótlan ismétlés, az időnyerést szolgálja.

Hasonló jelenséggel találkozunk a következő mondatban, ahol a mondom ige használatára hívom föl a figyelmet: Aszt mondom a feleségömnek¹, hotyhát gyere, anyuci², a zenészőkke elhuzatok egy jó röcsögös csárdást³, mondom, ha más nem is táncol⁴, münk ketten táncolunk a sátorba⁵. A három mondom közül csak az első jelent közlést, a többi a mondanivaló megfogalmazásához szükséges időt kitöltő hangos megnyilvánulás.

A mond ige szokásostól eltérő értelemben való használatára még egy jellemző példát találunk: Azó négyen csunya bálak vótak, mongyuk, abbó a rézbü, hogy ugy veszköttek. A mongyuk ígéhez ebben az esetben nem tartozik egy mondatrész sem, funkciótlan, akár el is hagyhatjuk, nincs új közlés értéke. A fentiekben megpróbáltam áttekintést adni arról, milyen eljárásokat alkalmaztam, a mondategészek s mondategységek elhatárolása során. Míg a mondathatárok megállapítását a tartalmi-logikai viszony s az akusztikai jelenségek együttes figyelembevételével, esetenként az első domináciájával hajtottam végre, a mondategységek esetében kimondottan az értelmi oldal volt döntő. Néhány esetben még a grammatikai kapcsolódásokat sem lehetett mechanikusan elfogadnom.

A mondatelhatárolás problémájára azért tértem ki ilyen részletesen, mert a feldolgozás során ez igényelt legnagyobb figyelmet, pontosságot és következetességet, hiszen mondatok gyakoriságát összegeztem, s a statisztikai vizsgálat eredményét ez határozza meg.

A hat szövegegységben összesen 680 mondategész található.

Kis számban ugyan, de előforulnak elkezdett, félbehagyott, befejezetlen mondatok is. /pl. Asztán így, így mönt a ... Hát nagyon nagyon sok mindön... Abba a zűdöbe.../ A szövegkörnyezetet vizsgálva ezek a mondatföredékek esetleg kiegészíthetők lennének valamivel, pontosan azonban nem tudni, mire gondolt az adatközlő. Általában elgondolkodott, már új gondolategységen törte a fejét, vagy átfutotta az elmondottakat. Nem lennének következetes, ha ezeket önálló mondategészként venném számításba, hiszen az eddig említett szempontok egyikeként sem felelnek meg. Ugyanez érvényes következő típusú mondatokra, amelyeket szövegkörnyezetben idézek: Mostan pedig úgye mennyi? Hán fillérbe van egy katuja gyufa? Hm. Az. Azé mondom hát, hogy ekko nagy értéke vót ám annak a pénznek. Mindönféle. A szövegből pontosan kiderül, hogy az illető gondolkodásának olyan spontán akusztikai megnyilvánulásairól van szó, amelyek gondolatainak csak egy töredékét jelzik. Önmagukban ezek a szavak semmilyen közlésértékkel nem rendelkeznek, így is homályos az értelmük, legfeljebb csak következtethetünk arra, mire vonatkoznak. Az ilyen típusú kétes mondatokat a vizsgálatból kihagytam, így tehát végül 674 mondategészszel végeztem számításokat.

A szöveg feldolgozásában Deme László már említett művének módszertani szempontjait s elveit alkalmaztam.

Ahhoz, hogy a mondatok szerkesztettségét és gyakoriságát nemzedékenként össze tudjam hasonlítani, abszolút számok helyett százalékokban kellett kifejezni az egyes adatokat.

Miután egyenként megszámloltam a mondategészeket, a végösszeget véve 100 %-nak, kiszámítottam az egyes mondatösszetétel csoportok százalékos megterheltségét. A mondategészek és a mondatösszetételek számának arányából a szerkesztettség mutatót kaptam meg.

Az adatokat táblázatban rendezve következtetéseket vontam le. Az így kapott eredményeket összehasonlítottam egy-egy nemzedéken belül, megállapítottam az általános jellemzőket. /Számokban ezt a konkrét adatok középértékével fejeztem ki./ Így kaptam nemzedékenként egy-egy, tehát három eredményt, amit egybevetettem. Ez után jutottam el tulajdonképpeni célomhoz

a gyakoriság és a szerkesztettség nemzedékek szerinti jellemzőinek feltárásához.

R Ö V J D I T É S E K

csoport - mondatösszesség/csoport

me - mondatösszeg

megys - mondatösszeg

szerk.mut.-szerkesztettség mutató

me/m - mondatösszeg/mondat

= ÖSSZESÍTÉS A MONDATHOSSZUSÁGI CSOPORTOKRÓL =

E				F			
csop.	me.	arány	megys.	csop.	me.	arány	megys.
1/1	26	24,03%	26	1/1	49/+5/	31,16%	49
2/2	32	30,76%	64	2/2	53	34,41	106
3/3	28	25,96%	84	3/3	28	18,19%	84
4/4	7	6,73%	28	4/4	11	7,20%	44
5/5	5	4,80%	25	5/5	9	5,84%	45
6/6	4	3,84%	24	6/6	3	1,94%	18
7/7	1	0,96%	7	7/7	-	- %	-
8/8	-	-	-	8/8	1	0,64%	8
össz:	104		276	össz.:	154		354
Szerk.mut.: <u>2,58 me/m</u>				Szerk.mut.: <u>2,29 me/m</u>			
C				D			
1/1	23	19,16%	22	1/1	30	30,00%	30
2/2	41	34,16%	82	2/2	28	28,00%	56
3/3	28	23,33%	84	3/3	24	24,00%	72
4/4	13	10,83%	52	4/4	12	12,00%	48
5/5	12	10,00%	60	5/5	6	6,00%	30
6/6	1	0,83%	6	6/6	-	-	-
7/7	2	1,66%	14	7/7	-	-	-
össz:	120		331		100		236
Szerk.mut.: <u>2,67 me/m</u>				Szerk. mut.: <u>2,36 me/m</u>			
A				B			
1/1	27	29,67%	27	1/1	26/+1/	24,76%	26
2/2	19	20,87%	38	2/2	25	23,80%	50
3/3	20	21,97%	60	3/3	23	21,90%	69
4/4	12	13,18%	48	4/4	21	20,00%	84
5/5	7	7,69%	35	5/5	7	6,66%	35
6/6	4	4,39%	24	6/6	2	1,90%	12
7/7	1	1,09%	7	7/7	1	0,95%	7
8/8	1	1,09%	8	8/8	-	-	-
össz:	91		246	össz.:	105		281
Szerk.mut.: <u>2,7 me/m</u>				Szerk. mut.: <u>2,69 me/m</u>			

A NEMZEDÉKEK SZERINTI ÖSSZESÍTÉS ÉRTÉKEI

<u>IDŐSEK</u>			
<u>csoport</u>	<u>m. egész</u>	<u>arány</u>	<u>m. egység</u>
1/1	85	32,94 %	85
2/2	85	32,94 %	170
3/3	56	21,70 %	168
4/4	18	6,58 %	72
5/5	14	5,42 %	70
6/6	7	2,71 %	42
7/7	1	0,38%	7
8/8	1	0,38 %	8
9/9	1	0,38 %	9
Össz:	<u>258</u>		<u>621</u>

Szerk. mut.: 2,4 me/m

<u>KÖZÉPKORUAK</u>			
1/1	53	24,09 %	53
2/2	69	31,36 %	138
3/3	52	23,63 %	156
4/4	25	11,36 %	100
5/5	18	8,18 %	90
6/6	1	0,45 %	6
7/7	2	0,90 %	14
Össz:	<u>220</u>		<u>568</u>

Szerk. mut.: 2,58 me/m

<u>FIATALOK</u>			
1/1	53	27,04 %	53
2/2	44	22,45 %	88
3/3	40	21,93 %	129
4/4	33	16,88 %	132
5/5	14	7,13 %	70
6/6	6	3,06 %	36
7/7	2	1,02 %	14
8/8	1	0,51 %	8
ÖSSZ.: 196			<u>529</u>

Szerk. mut.: 2,69 me/m

A táblázatok alapján a következőket állapíthatjuk meg:

1. A mondathosszusági csoportok részesedése az idősoknél és a fiataloknál abszolút, a középkoruaknál tört linearitást mutat.
2. Az 1/1+2/2 csoportok részesedése az idősoknél 65,83 %, a középkoruaknál 55,45 %, a fiataloknál 49,49 % tehát jelentős, 10, 6, ill. 16 % os az eltérés a nemzedékek között.
3. Az 1/1+2/2+3/3 csoportok részesedése az idősoknél 87,58 %, a középkoruaknál 79,08 %, a fiataloknál 71,42 %/az előző esetben tapasztalt eltérés aránya továbbra is fenn áll/.
4. A 4/4 csoport részesedése az idősoknél 6,58 %, a középkoruaknál 11,36 %, a fiataloknál 16,88 % tehát a 2. ill. 3. pontban foglaltakkal éppen ellentétes irányu tendencia figyelhető meg.
5. A szerkesztettségi mutató az idősoknél 2,4 me/m, a középkoruaknál 2,58 me/m, a fiataloknál 2,69 me/m.

K ö v e t k e z t e t é s e k

A linearitástól eltekintve a mondathosszusági csoportok megoszlása és a szerkesztettség nemzedékenként arányosan változik.

Az idősokéhez viszonyítva az első két mondathosszusági csoport részesedési aránya 16 %-kal csökken a középkoruak s 25 %-kal a fiatalok esetében. Az első három csoportot együttesen vizsgálva valamivel kisebb az eltérés, a középkoruaké 10 %-kal, a fiataloké 19 %-kal alacsonyabb. Ebből megállapíthatjuk, hogy a kisszámu /1-3/ tagmondatból álló, viszonylag kevésbé szerkesztett mondategészek használata az idősobb korosztályt, s legkevésbé a fiatalokat jellemzi, Ezt támasztják alá a 4/4 mondathosszusági csoportban kapott eredmények, ahol a fiatalokéhoz viszonyítva 62 % a középkoruak s csak 33 % az idősok által használt mondategészek aránya.

A szerkesztettségi mutatók is a fenti eredményeket igazolják, 2,4 me/m 2,58 me/m 2,69 me/m. A szerkesztettség a fiataloknál a legmagasabb fokú, ehhez viszonyítva arányosan csökken a középkoruak s az idősok esetében.

Összefoglalva az eddigieket megállapíthatjuk, hogy a fiatalok nyelvhasználatában nő a többszörösen összetett mondatok száma az egyszerű vagy a 2-3 tagmondatból álló mondatok rovására. Nem lehet véletlen ez az eredmény, még akkor sem, ha beismerem, hogy 6 ill. nemzedékenként 2-2 adatközlő alapján merészség általánosságokat levonni. Mentségemül szolgál, hogy adatközlőimet igyekeztem úgy megválasztani, hogy nyelvhasználatuk saját nemzedékükre jellemző legyen. Ezt figyelembe véve megkockáztatok levonni néhány tanulságot.

A nyelvjáráásokban s talán általában a nyelvben végbemenő változásról kaptunk számokkal alátámasztható bizonyítékot a mondat szerkesztés területén.

Az idősek képviselik a nyelvjárási beszéd hagyományos, eredetibb formáját. Míg rájuk a mondanivaló nyugodt, egyszerű megformálása jellemző, a másik két korosztály már a bonyolultabb, több tagmondatos /előzetesen úgy látszik, gyakran alárendelő/ szerkesztésformákat használja. Előfordul az is, hogy a többszörös összetétel körülményeskedő, tudálékos megfogalmazás eredményei.

Nem foglalkozom most azzal, milyen előjelű a mondatok szerkesztettségében bekövetkezett változás a kommunikáció szempontjából. Erre a tagmondatok közti viszony felderítése adhat csak választ. Egyet megjegyezhetünk: A változás ilyen irányu alakulásában az iskolázottság, olvasottság magasabb fogának, a rádió, televízió hatásának, általában véve a művelődésnek nagy szerepe van.

Felhasznált irodalom

Bálint Sándor

1976.

A szögedi nemzet, Szeged,
295. old.

Deme László

1971.

Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági
vizsgálata, Budapest, Akadémiai Kiadó

Vidra Klára

Mondategészek elhatárolása beszélt
nyelvi környezetben,
MNY. LXXII., 198. old.

Examination of the Frequency and the Structuredness
of Simple and Complex Sentences Used by Different
Generations in the Dialect of Röske

Györgyi Vastag

The subject matter of the paper, the method of analysis and the results are fairly known in the field of dialectology. Working on a tape-recorded corpus the author examines the frequency of simple and complex sentences as well as the structuredness shown by the rate of sentence units and full sentences in the dialectal speech of speakers belonging to different age-groups. Comparison of indices showing sentence boundaries permits to point out changes in the sentence construction within a dialect, or perhaps even within a language.

Az 1977. évi Országos és az
1978. évi Kari Diákköri Konferencián felolvasott
dolgozatok jegyzéke

- 100 -

OTDK 1977.

K i e m e l t d i j :

Tóth László: Az igeszemléleti formák használata a cselekvés lehetőségének és lehetetlenségének a kifejezésekor a mai orosz nyelvben és magyar ekvivalenseik

E l s ő d i j:

Agyagási Klára: Egy kiadatlan csuvas nyelvemlék nyelvtörténeti tanulságai

Kocsis Mihály Egy ismeretlen XI. századi orosz nyelvemlék

M á s o d i k d i j:

Fábricz Károly: Kérdő partikulák a magyar és az orosz nyelvben

Maleczki Márta Judit: Népi idő- és hosszsmértékek a vogul nyelvben

Sőrés Anna: A francia nyelv igéinek csoportosítása bővítményeik és jelentésük alapján

Székely Gábor: A Jordánszky-kódex sz-szel bővülő y-tővű igéinek igeragozási rendszere

KARI TDK 1978.

K i e m e l t d i j:

Kocsis Mihály: Praeteritális igealakok az 1270. évi novgorodi-evangéliumban

Szalontai Judit: A csuvas yumsa "varázsló" szó etimológiája

E l s ő d i j:

Vastag Györgyi: Az egyszerű és összetett mondatok gyakoriságának és a szerkesztettségnek nemzedékek szerinti vizsgálata Részke nyelvjárásában

Komlósi László: A beszédaktus-elmélet és irodalomelméleti alkalmazhatósága

Második díj:

Baláss L. Gábor: A XI-XIII. századi óorosz kódexbe jegyzések fonetikai és morfológiai vizsgálata

Boronkay Zsuzsa: Kísérlet a francia performatív igék meghatározására

Csapó Mária: A francia melléknévi vonzatok disztribúciós vizsgálata

- Kacziba Ágnes: Az élő - élettelen kategória kialakulásának tükröződése a Száva-könyv adatai alapján
- Sórás Anna: A francia igés kifejezések és igei megfelelőik szinonim kapcsolatának vizsgálata
- H a r m a d i k d i j:
Csáki Éva: Mongol hódítás a Volga-vidéken a volgai kipcak nyelvek közép-mongol jövevényszavai tükrében
- Schiller Aliz: Az -o- és -u- tövű főnevek kölcsönhatása a Dobrilo-evangéliumban